



● प्रपयनकार ●

पू. आ. श्री सुजोदसूरि. म

ना विनेय

पू. मुनिराज श्री अज्ञाविषय. म

पाप नी राजा लारु



मनुष्य गति



देवगति

गरुडगति

४५



तिर्यकगति



* मान-अभिमानथी पतन *

वि. सं. २०४५
सादरया ५६-१०

(१०)

ता. २४-६-८६
प्रविषा

સાતમું પાપસ્થાનક — ‘માન’ “માન-અભિમાનથી પતન”

પરમ પૂજનીય પરમગુરૂ પરમનાથ, પરમાર્હન ચરમ તીર્થપતિ
શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામીના ચરણારવિંદમાં કોટિ-કોટિ
નમસ્કાર કરવા પૂર્વક....

અહે વચન્તિ કોહેણ માણેણ અહમા ગર્હિ ।
માયા ગર્હિપડિવ્વાઓ, લોહાઓ દુહાઓ મયં ॥

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પોતાની અંતિમ દેશનામાં ભગવાન શ્રી
મહાવીરે ફરમાવ્યું છે કે વારંવાર ક્રોધ કરવાની ટેવ પડવાથી દિવસે
દિવસે મનુષ્યનું પતન થતું જાય છે. તે લોકોની દૃષ્ટિમાં, સમાજની
દૃષ્ટિમાં અને કર્મ સત્તાની દૃષ્ટિમાં પણ નીચે પડે છે, અભિમાન,
અહંકાર કરવાની ટેવથી મનુષ્ય અધમાધમ ગતિ સુધી પહોંચી જાય
છે. હરતા-ફરતા વારંવાર માયા-કપટ કરવાની ટેવ પડી જવાથી જીવ
માયાવી થઈ જાય છે. તે માયાવીને માટે સહગતિમાં જવાના દ્વાર બંધ
થઈ ગયેલા હોય છે. એજ રીતે લોભ કરવાની આહત જે કોઈને પડી
જાય તો તેને પણ આ લોક અને પરલોકને માટે ભય ઉભો થઈ જાય
છે. કોઈ પણ કષાયના સેવનથી લાભ તો નથી જ બલકે નુકશાન જ
થાય છે છતાં પણ આશ્ચર્યની વાત છે કે મનુષ્ય જ્યારે પણ કોઈ
કષાય સેવે છે ત્યારે એમ કરવાથી તેને લાભ થશે, ફાયદો થશે એમ
સમજીને જ તે કષાય કરે છે. મનમાં વિચારે છે આમ કરવાથી મને
લાભ થશે. ક્રોધ કરવાથી ધારી વસ્તુ મળી જશે, અભિમાન કરવાથી
લોકો માન આપશે. માયા-કપટ કરીને ધીજેઓને ઠગી લઈશ. લોભ
કરીને મારું ઘર ભરી દઈશ. આ રીતે કષાયો કરીને મનુષ્ય ક્ષણિક
ફાયદો ઉઠાવવા માગે છે, પરંતુ એને એ વાતની ખબર નથી કે આ

સાષ્ટિક ક્રાયદાની પાછળ વર્ષો સુધીનાં દુર્ગતિનાં દુઃખો છુપાયેલાં પડયા છે. ક્રૂત દીર્ઘદર્શી બનીને પ્રત્યેક કાર્યનાં પરિણામનો વિચાર કરીને અને કર્મસત્તાના ક્ષણને ધ્યાનમાં રાખીને જો આપણે ચાલીએ તો સેંકડો પાપોથી બચી જઈએ. પરંતુ પાપની દૃષ્ટિ કષાય વૃત્તિવાળા જીવોની દૃષ્ટિ બહુ જ ટૂંકી હોય છે. ભવિષ્યનો વિચાર, કર્મસત્તાનો વિચાર તેઓ ઘણો ખરો કરતાં જ નથી. અકસોસ એ વાતનો છે કે કષાય કરવાની આદત ધીરે ધીરે કરીને આપણે જ આપણામાં રોપી છે, ને હવે એ આપણામાં ઘર કરી ચૂકી છે. હવે તો આપણે આપણી ચારે તરફ એવું વાતાવરણ બનાવી દીધું છે કે...બસ, હવે તો ક્રોધ, માન, માયા અથવા લોભ કર્યા વગર આપણને ચાલતું જ નથી દિવસ પસાર જ થતો નથી. થોડું થોડું ઝેર રોજરોજ ખાઈને જેમ શરીરને વિષમય બનાવી લઈએ ને પછી વિષ ખાઈએ તો તેની શરીર ઉપર કોઈ અસર પડતી નથી, તેવો જ રીતે નાનપણથી જ નાનો-મોટો, ઓછો-વત્તો કષાય કરતાં કરતાં આપણે એવી વૃત્તિ જ બનાવી દીધી છે....આદત જ પાડી દીધી છે કે જેમ રોજ ચૂડા, ખીડી કે સીગારેટ પીધા વિના નથી ચાલતું તેમ કષાય કર્યા વિના નથી ચાલતું. તમે તમારી ચારે બાજુ એવું વાતાવરણ બનાવી દીધું છે કે ધીરેથી કહેલી વાત તો કોઈ સાંભળતું જ નથી, માનતું જ નથી. તમારો દીકરો, પત્નિ, નોકર વગેરે તમે થોડા ગુસ્સો કરીને બોલો છો તો જ સાંભળે છે, માને છે. એમાં એમનો પણ કોઈ દોષ નથી, તમે જ તમારા ઘરમાં એવું વાતાવરણ બનાવી દીધું છે. હા, પહેલેથી જ કષાય કરતી વખતે જ તમને કોઈએ સમજાવ્યું હોત કે, “બહુ ક્રોધ કરવાથી હિંસક ગતિમાં જવું પડશે. સિંહ કે સર્પ થવું પડશે, બહુ લોભ કરવાદિ હિંદર, બહુ અભિમાન કરવાથી હાથી અને માયા-કપટ કરવાથી શિયાળ આદિના ભવો લેવા પડશે. ને એક વાર તિર્યંચ ગતિમાં પટકાયા પછી તેમાંથી બહાર નીકળીને મનુષ્ય થવું બહુ દુષ્કર છે એમ જ્ઞાની-ઓએ ઠેર ઠેર ચેતવણી આપી છે. તમારે એવી હિંસક, નીચ ગતિમાં રખડપાટો કરવી છે? તો ક્રોધાદિ કષાયો સેવો, નહિં તો ચેતો અહીંથી જ એમાંથી મુક્ત થવાનો પ્રયાસ કરો.” તો તો તમે અટક્યા હોત, સમજ્યા હોત, અને આજે તમે જેવી જાંઘળી પસાર કરો છો તેવી કહાચ ન કરતા હોત.

પરંતુ હવે 'રાંડયા પછીનું ડહાપણ' શા કામનું? હવે પસ્તાવો કરવાથી શો ફાયદો? ઘણું મોડું થઈ ગયું છે. ટેવોને આટલા વર્ષો સેન્યા પછી મજબૂર થઈ જવાયું છે. તેથી ગમે તેટલું સમજાવવામાં આવે, સમજવામાં આવે તો પણ તે પથર ઉપર પાણી ઢાળવા સમાન જ રહેશે, છતાં આશા અમર છે. ચેતન શક્તિવંત છે. તેથી અમે આશા રાખીને બેઠા છીએ કે બનશે ત્યાં સુધી તો તમે ચૈતન્યને જગાડીને જાતે સુધરશો, કષાયોનો વશ થવાને બદલે કષાયોને વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરશો. પણ કદાચ....કદાચ એમાં તમે સફળ ન થાવ તો પણ તમે એટલું તો કરી શકશો જ કે તમારા સન્તાનોને તમારા નજદીકના સંબંધીઓને તમે સમજાવશો. કહેશો કે ભાઈ! હું તો ખોટું રસ્તે ચઢી ગયેલો. મને તો કેઈ સમજાવનાર ન મળ્યું. અથવા મળ્યું તો મેં એની વાત કાને જ ન ધરી. તો હવે હું પસ્તાઉં છું. મારો સંસાર, બગડ્યો તે બગડ્યો, પણ હવે તમારો સંસાર તો સુધારી લો. તમારા જીવનનું ઉદાહરણ આપીને તમે તમારા પુત્ર-પૌત્રોનું, પારકાઓનું તો ભલું કરી શકશો. એનાથી પણ તમને અને બીજાઓને લાભ જ થશે. આજે મને જે ખોટું-ખરાબ લાગ્યું છે તે હું બીજાને નહિ શીખવાડું. બીજાનું મારા પ્રત્યેનું જેવું આચરણ મને પ્રિય છે તેવું જ આચરણ હું બીજા પ્રત્યે આચરીશ અને બીજાનું મારા પ્રત્યેનું જે આચરણ મને પ્રિય નથી તેવું આચરણ હું બીજા સાથે કદી નહિ આચરું, આટલું ધ્યેય પણ જો આપ સ્વીકારશો તો ધર્મની મીઠી મધુરી સુગંધ આપના જીવાતા જીવનમાંથી પ્રગટ થશે ને મૃત્યુ પછી પણ તમારા જીવનની આ સુગંધ ચારે તરફ પ્રસરાતી રહેશે પરિણામે તમારા સગા-સંબંધીઓ પણ તમારા ધ્યેયને પોતાના જીવનમાં અપનાવીને ધર્મની સુવાસને ચારે-તરફ ફેલાવતા રહેશે.

આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ પરેષાં ન સમાચરેત્

“જે મને પ્રતિકૂળ લાગે છે તેવું આચરણ બીજા પ્રત્યે હું કદીએ નહિ કરું.” આ ધ્યેયને જીવનમંત્ર બનાવો.

આપને માન સન્માન જોઈએ છે ?

જી, હા જરૂર જોઈએ છે. કેણ કહેશે કે મને માન મળે તે નથી

ગમતું. મને માન નથી જોઈતું નહિ....નહિ....મારું તો અપમાન થશે તો પણ ચાલશે. ના, આવો અપમાનપ્રિય માણસ તો સંસારમાં લાખો. -કરોડો માણસોમાંથી કોઈ એક પણ મળવો મુશ્કેલ છે. દરેક જીવને સન્માન પ્રિય છે. એક પાગલને પણ સન્માન આપો તો તે ખુશ થઈ જશે, એને પણ અપમાન અપ્રિય છે. આ જીવોનો સ્વાભાવિક સહજ સ્વભાવ છે. હવે એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે જો બધાય સન્માન પ્રિય છે તો જગતમાં કોઈનું પણ અપમાન કેમ થાય છે? શું તમે કર્મસત્તાના નિયમને ભૂલી ગયા છો? "As you sow so shall you reap." જેવું વાવશો તેવું લણશો. જો તમે કોઈને સન્માન આપતા હશો. તો તમને જરૂર સન્માન મળશે. જો તમે કોઈનું અપમાન કરશો તો નિશ્ચિત સમજી લેજો કે તમારું પણ અપમાન થતું રહેશે. 'જેવું કરશો, તેવું પામશો.' અથવા 'જેવી કરણી તેવી ભરણી' એ સિદ્ધાંતને કઠીએ ન ભુલશો. કેમકે જેમ તમે એક સચેતન-સજીવ આત્મા છો તેવા જ સંસારના બધાએ જીવો સચેતન છે. જેવું તમારું સ્વરૂપ છે તેવુંજ સ્વરૂપ બીજા બધાનું પણ છે. તેઓ તમારા જેવા જ સમકક્ષી, સમાનરૂપી છે. તો તમને જેમ અપમાન પ્રિય નથી તેમ તેમને પણ અપમાન પ્રિય નથી જ. માટે આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના રાખીને જીવન જીવતાં શીખો. માન લેવાને બદલે આપવાની વૃત્તિને અપનાવો. હું ભલે ગમે તેનું ગમે તેટલાનું અપમાન કરું પરંતુ મને તો માન જ મળવું જોઈએ, એમ માનશો તો ખત્તા ખાશો. કારણ કે આખા વગર કંઈ મળે એ તો ન મૂતો ન મવિષ્યતિ કોઈ કાળે એમ બન્યું નથી ને બનવાનુંએ નથી.

માન લેવાની અપેક્ષાએ, આપવામાં વધુ આનંદ છે.

કેટલીયે વાર જાતે ખાવાને બદલે ભૂખ્યાને ખવડાવવામાં વધુ આનંદ મળે છે. સુખ જાતે લોગવવાને બદલે સુખનો ત્યાગ કરીને, એ સુખ બીજાને વહેંચવામાં હજારગણો વધુ આનંદ મળે છે. ખરેખર! ત્યાગમાં જો આનંદ છે તે લોગમાં નથી જ. એ નિર્વિવાહ અનુભવાયેલું સત્ય છે. તેથી જ સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમાત્માએ 'ત્યાગ'ને મહાન ધર્મ કહ્યો છે. લોગને ધર્મ નથી કહ્યો. એજ કારણે આપણે પરમાત્માનો અનંત-અનંત ઉપકાર માનવો જોઈએ. બલિહારી છે પ્રભુના આ ત્યાગ ધર્મની ! પરંતુ અફસોસની વાત છે કે આજના પોતે પોતાની

જાતને ભગવાન કહેવડાવવા નીકળી પડેલા બની બેઠેલા બિચારા ભોગી ભગવાન જે સ્વયં પોતાની અતૃપ્ત વાસના, અતૃપ્ત ભોગેચ્છાને લીધે જગતના લોકોને 'ભિંધા ચશ્મા પહેરાવીને ભોગમાં ધર્મ' છે એમ સમજાવી રહ્યા છે. લોકોના મગજમાં આ વાત ઠાંસી ઠાંસીને ભરી રહ્યા છે. સનાતન આર્ય સંસ્કૃતિના શાશ્વત સિદ્ધાંત ઉપર કઠોર વજ્રઘાત કરી રહ્યા છે. પરન્તુ યાદ રાખજો. કર્મસત્તા એમની વાતને કહી પણ બદાંસ્ત નહિ કરે. બિચારા એવા ભોગી ભગવાનો માટીમાં મળી જશે. એમની અતૃપ્ત ભોગેચ્છા જ એમનો ભોગ લઈ લેશે. આ એમની ભોગલીલા-પાપલીલા એમને જન્મોજન્મ દુઃખી કરશે. મહેરબાની કરીને તમે એવા પાંખડીઓની પાપલીલા-ભોગલીલાનો ભોગ ન બની જતા....એવી પ્રાર્થના કરું છું.

માન લેવાની અપેક્ષાએ આપવામાં વધુ આનંદ છે. હજાર ગણી મજા માનનો ત્યાગ કરીને બીજાને માન આપવામાં છે માન-અભિમાન કરવામાં પાપ થાય છે અને પાપની સજા બહુ ભારે હોય છે. તે અપ્રિય લાગે છે. જ્યારે ધર્મની મજા, ત્યાગની મજા કંઈ એર જ હોય છે તેનાથી પુણ્ય થાય છે. તેનું ફળ પ્રિય લાગે છે. અભિમાન કરવાની અપેક્ષાએ બીજાને માન આપવું એ વધુ હિતાવહ છે. મળતા માનનો ત્યાગ કરવો એ સૌથી મોટી કુરબાની છે. આ સિદ્ધાંતને શ્રદ્ધાપૂર્વક અમલમાં મૂકીને જોશો તો કસોટીના પત્થર ઉપર આ વાત સાચી પડશે. ટૂંકમાં બીજાનું અપમાન કરવાને પરિણામે તમે દુઃખી થશો. સન્માન આપવાને પરિણામે તમે સુખી થશો.

વધારે અપમાન કેાણુ કરે છે ?

મહા અભિમાની તીવ્ર અહંકારી હંમેશાં બીજાઓનું અપમાન વધારે કરે છે. સત્તાના મદમાં મદમસ્ત, ધન-સંપત્તિના નશામાં ચકચૂર પોતે પોતાની જાતને અભિમાનથી મોટા માનનારા ઘણું ખરું બીજાનું અપમાન કરવાની ટેવ વધુ રાખે છે.

અરે ભ.ઈ ! તમારે સુખ જોઈએ છે ? જરૂર અમે પણ માનીએ છીએ કે એમાં કશું ખોટું નથી. સુખ દરેકને ગમે છે. સુખ મેળવવું એ જીવ માત્રનો પોતાનો સ્વભાવ છે. ગુણધર્મ છે. તેથી સુખની પ્રાપ્તિ

એ જીવ માત્રનો જન્મ સિદ્ધ હલ્લ છે. દરેક જીવ સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે ને કરશે. અહીં સુખી તો કંઈ જ ખોટું નથી. પરંતુ પોતાને સુખ જોઈએ તેનો અર્થએ નથી કે આપણે બીજાને દુઃખી કરીને સુખી બનીએ. એ ઉચિત પણ નથી. કોઈને દુઃખી કરીને સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા ભારે નુકશાન કરતાં છે. કોઈનું સુખ આંચકી લઈને સુખી બનવાની ઈચ્છા ખોટી છે. હા, જો તમારે સુખ જોઈએ તો પહેલાં એ સુખ બીજાને આપો. તો તમને સુખ જરૂર મળશે.

પરાવર્તિત પ્રાર્થના કરો. દરેકનું ભલું થાય, દરેકનું કલ્યાણ થાય એવી પ્રાર્થના કરવામાં દરેકમાં તમારો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી સર્વના કલ્યાણમાં તમારું કલ્યાણ પણ સમાઈ જાય છે. પરંતુ જો તમે એવું વિચારો કે બીજાનું ભલું ગમે તે થાય, પરંતુ મારું તો ભલું થવું જ જોઈએ. ના, આમ ક્યારેય નહિ થાય. તેથી જ તમારે જે સુખ મેળવવું હોય તે બીજાને આપો તો તમને તે સુખ જરૂરથી મળશે. તમને માન સન્માન જોઈએ છે? ઠીક છે. પહેલાં તમે બીજાનું સન્માન કરવાની શરૂઆત કરો....તમને પણ સન્માન જરૂર મળશે. જે આપણને જોઈતું હોય તેનો પહેલાં આપણે બીજાને માટે ત્યાગ કરતા શીખીએ. એ ઉત્તમ માર્ગ છે. બીજાઓને માટે પોતાના સુખનું બલિદાન આપવું એ સૌથી મોટું બલિદાન છે.

માન-અભિમાન

વિચાર કરો! માન-અભિમાનને કોણ નથી જાણતું? નાના-મોટા, વૃદ્ધ-યુવાન સર્વ કોઈ સારી રીતે તેને જાણે ઓળખે છે. તેનાથી કંઈ અજાણ્યું નથી. આ દરેક દ્વારા અનુભવાયેલી વસ્તુ છે, કષાય છે. ચારે ગતિમાં, પાંચે જાતિના; દરેક જીવ માનથી ઘ્રસ્ત છે. સ્વર્ગના દેવ-દેવીઓમાં પણ માન કષાય પડેલો જ છે. એટલે સુખી કે તિર્યંચ ગતિના પશુ-પક્ષિઓમાં પણ માન-અભિમાન પડેલું હોય છે. હાથીમાં અભિમાન અત્યંત હોય છે. અરે! એક વીંછીને પણ એની પૂંછડીમાં જે થોડું ઝેર છે. તેનું અભિમાન છે ને એટલે તે પોતાની પૂંછડી જિંચી રાખીને જ રહે છે. કૂતરું પણ પોતાની પૂંછડી જિંચી રાખીને ચાલે છે, તે એમ નથી વિચારતું કે આ પૂંછડીથી તો મારું ગુપ્ત અંગ ઢાંકી શકાય છે અને મનુષ્ય પણ પોતાની ડોક જિંચી રાખીને ચાલે છે.

બધા જીવો મોહનીય કર્મથી બંધાયેલા છે. મોહનીય કર્મમાં જે કષાય મોહનીય છે, તેમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આ ચારેય કષાયોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જેવી રીતે ક્રોધ એક કષાય છે અને તે આત્મગુણોનો ઘાતક છે તેવી રીતે માન પણ કષાય છે અને તે પણ આત્મગુણોનો ઘાતક છે. પોતાના અને પારકાના બંનેના ગુણોનો નાશ કરનાર છે. જેવી રીતે ક્રોધ સમતા-ક્ષમાભાવનો નાશ કરે છે, તેવી જ રીતે માન-અભિમાન, નમ્રતા, મૃદુતાને વિનય-ગુણનો નાશ કરે છે. માન-અભિમાન આત્માને ઉદ્ધત અને ઉચ્છૃંખલ બનાવે છે. હાથીનો જેમ ઉન્મત્ત બનાવે છે. જેવી રીતે હાથીના ગંડસ્થલમાં મદ ઉત્પન્ન થાય છે અને હાથી મદોન્મત્ત બને છે. તેવી જ રીતે મનુષ્યમાં પણ મદ ઉત્પન્ન થાય છે. અભિમાનની દશામાં મનુષ્ય પણ મદોન્મત્ત-મદથી ઉન્મત્ત બને છે ને મનકાંચે તેમ વર્તે છે. માનને ઓળખો તેને ઓળખવો જરૂરી છે. માન વિષે ખરાખર જાણકારી પ્રાપ્ત કરો અને જે માનથી કોઈ કાયદો નથી થતો ઉલટાનું નુકશાન જ થાય છે એમ લાગે તો એવા આંતરશત્રુને તમારી અંદર ન પ્રવેશવા દેતા તેને દ્વાર પર જ રોકી દેજો.

માનનું લક્ષણ (ચિહ્ન) —

જેવો ક્રોધ આવે છે કે માણસ લાલચોળ થઈ જાય છે તેવી રીતે કોઈના ઉપર માનનું જૂત સવાર થઈ જાય છે ત્યારે તેનું ચિહ્ન સ્પષ્ટ રીતે દેખાઈ જાય છે. અભિમાનની ચાલમાં ફરક પડે છે તે ઘમંડમાં ચાલે છે. તેને ચાલતો જોઈને લોકો સારી રીતે સમજી શકે છે કે આને માનજવર લાગુ પડેલો છે. તે ખમીસના બે-ચાર બટન ખુલ્લા રાખીને ચાલે છે. કોલર જાંચે ચઢાવીને ચાલે છે. ગરદન જાંચી રાખીને ચાલે છે. જમીન ઉપર તો નજર જ નથી નાખતો જાણે કે તે દિવસે તારા ગણતો હોય તેમ ચાલે છે. અભિમાનીની ભાષામાં પણ પુરતું પરિવર્તન આવી ગયું હોય છે. તે ખોલે છે ત્યારે પણ તેમાંથી અભિમાનનો રણકો પ્રગટતો હોય છે. 'મેં આમ ક્યું' છે, 'મેં તેમ ક્યું' છે. અરે, હું તો બધું જ કરી શકું છું અરે, મારા જેટલી તાકાત બીજા કોઈનામાં નથી. અરે, મારા જેટલું તો કરી જ ન શકે. આ રીતે વાતવાતમાં હું....હું કરે છે ચારે તરફ તેને પોતાની જ મોટાઈ દેખાય

છે. અભિમાનીની આંખમાં આ એક દોષ હોય છે. આ દષ્ટિદોષને લીધે સંસારમાં એને પોતાના સિવાયના બીજા બધા સામાન્ય જ દેખાય છે. સંસારમાં બધા તેને પોતાનાથી નાના લાગે છે, તુલ્ય લાગે છે તેના અવાજમાંથી—વાતચિતમાંથી અહંભાવ પ્રગટ થતો રહે છે. વાતવાતમાં તે બીજા પ્રત્યે અપમાનજનક શબ્દોનો ખૂબ વધારે પડતો ઉપયોગ કરે છે. બીજાઓને નીચા પાડીને, હલકા બતાવીને પોતાની જાતને મોટાઈભરી દેખાડવાની તેનામાં વૃત્તિ હોય છે. તેની ભાષામાં પોતાની પ્રશંસા, પોતાના જ વખાણની છાપ સ્પષ્ટ ઉપસી આવે છે. અભિમાનીને પારકાની પ્રશંસા સાંભળવી ગમતી નથી. આ રીતે અભિમાનીને ઓળખવાના સંકટો ચિહ્નો છે. જેમને જોઈને માનને સ્પષ્ટ રીતે ઓળખી શકાય છે, વિનય—વિવેક અને નમ્રતાનો તો એને સ્પર્શ પણ નથી થતો. પારકાની નિંદા કરવાની વૃત્તિ અભિમાનીમાં વધારે પડતી દેખાય છે. માન—અભિમાનની વૃત્તિથી જીવને કોઈ પણ પ્રકારનો કાયદો થતો નથી, ઊલટાનું તે ઘણું વધારે ગુમાવી બેસે છે. પ્રશમરતિમાં કહ્યું છે કે—

શ્રુત-શીલ-વિનય સદૂષણસ્ય ધર્માર્થ-કામવિઘ્નસ્ય ।
માનસ્ય કોઽવકાશં મુહૂર્તમપિ પાન્ડિતો દદ્યાત્ ॥

શ્રુત-શીલ અને વિનયના દૂષણરૂપ તથા ધર્મ, અર્થ અને કામના વિઘ્નરૂપ એવા અભિમાનને કયો ખુદ્ધિમાન કે પાંડિત પુરૂષ એક મૂહુર્તને માટે પણ આશ્રય આપશે? અર્થાત્ સમજદાર ખુદ્ધિમાન (પાંડિત) મનુષ્ય માન કષાયના દૂષણને જોઈને ભૂલથી પણ માનને પોતાની પાસે આવવા નહિ દે. એમાં જ એને લાભ છે. એનું હિત છે.

માનના પર્યાયવાચી શબ્દ

માન કષાયને જુદા જુદા શબ્દોથી ઓળખવામાં આવે છે. માન, અભિમાન, અહંકાર. દર્પ, ગર્વ, ધમંડ, ગુમાન, Proud, મમકાર વૃત્તિ, સ્મયઃ, ચિત્તોન્નતિ, અહઅહમિકા, અહં વગેરે અનેક શબ્દો માનના અર્થમાં પ્રયોજાયેલા છે. જુદી જુદી ભાષાઓમાં બીજા પણ અનેક શબ્દોનો પ્રયોગ થતો હોય છે.

અભિમાનથી પતન-વિનાશ

अहंकारो हि लोकानां, नाशाय न तु वृद्धायै ।
यथा विनाशकाले स्यात् प्रदीपस्य शिखोज्ज्वला ॥

અહંકાર હંમેશા લોકોના વિનાશને માટે જ થાય છે. ક્યારે પણ અભિમાન લાભ કે ક્ષાયદાકારક નથી નીવડતું. દીવો જ્યારે ખુબાવાની તૈયારીમાં હોય છે ત્યારે ક્ષણભર માટે તેની જ્યોત વધારે ઊંચે ચઢે છે, ભેર ભેરથી ચમકે છે ને ઝગારા મારે છે. પરંતુ એ તો એની પૂર્ણાહૂતીની નિશાની છે. તેવી જ રીતે તીવ્ર અભિમાનીના વિષયમાં પણ કહેવાય છે કે આ અભિમાનીપણું એની પડતીની નિશાની છે કારણ કે 'વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ' માણસનો વિનાશ નજદીક આવે છે ત્યારે તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, નષ્ટ થઈ જાય છે. ને ન કરવાનું તે કરી બેસે છે. ન બોલવાનું બોલી જાય છે અને પછીથી તેના વિનાશની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ જાય છે, જે કે કોઈ શ્રીમંતની શ્રીમંતાઈ, કોઈ રાજવીનું રાજ્ય, કોઈ પદવીધરનું પદ ક્યારે નાશ પામશે તે તો કોઈ કહી શકતું નથી. ભવિષ્યવેત્તાને માટે પણ એવી ભવિષ્યવાણી ભાખવી મુશ્કેલ છે. કહાય એ ભવિષ્યવાણી ભાખે તો પણ એ સાચી પડે કે ન પણ પડે, પરંતુ અભિમાનીના પતનની નિશાની, એની આગાહી, એની ભવિષ્યવાણી, એનું અભિમાન જ કરી આપે છે. તીવ્ર અભિમાનમાં ઉચ્છ્રમ્બલ વ્યક્તિ જે હદ બહારનું અભિમાન કરે છે, તે પોતાના અભિમાનના નશામાં ચકચૂર થઈને ન કરવાનું જે કંઈ કરે છે, કહે છે ત્યારે તમે એના શબ્દોના આધારે તેના અભિમાનની માત્રા ઉપર ભવિષ્યવાણી ભાખી શકો છો કે એનું પતન હવે નજદીકમાં છે. હવે એ આ પદ ઉપર વધુ વખત નહિ ટકી શકે. હવે લક્ષ્મી સંપત્તિ તેની પાસે વધારે દિવસ નહીં રહે.

હતુમાનજી કેમ પડી ગયા ?

રામ-રાવણના યુદ્ધમાં લક્ષ્મણજી જ્યારે બેહોશ થઈ ગયા ત્યારે સંજીવની જડીબુટ્ટી લાવવાને માટે હતુમાનજીને મોકલવામાં આવ્યા. હતુમાનજી ગયા. સંજીવનીને પત્તો ન લાગવાથી હતુમાનજીએ આખો પહાડ ઉઠાવી લીધો. પહાડને ઉંચકીને આકાશ માર્ગે ઉડતા ઉડતા તેઓ

આગળ વધી રહ્યા હતા, ત્યારે નીચેથી નજર પડતાં ભરતજીએ વિચાર્યું—
 અરે ! કોઈ દુશ્મન દુષ્ટ રાક્ષસ જતો લાગે છે ! એમ સમજીને તેમણે
 તીર છોડ્યું. તીર હનુમાનજીને લાગતાં જ તે નીચે પડ્યા. પડતાં પડતાં
 મુખમાંથી રામ-રામ શબ્દ નીકળી પડ્યા. તે સાંભળીને ભરતજી દોડતાં
 આવ્યા. તરત જ તીર કાઢીને સંજીવની લગાડીને ઘા ઝૂઝવી દીધો અને
 હનુમાનજીની ક્ષમા માંગવા લાગ્યા. “ ઓહો મારા ભાઈ રામચંદ્રજીના
 પરમભક્ત હનુમાનજી ! મારો અપરાધ ભૂલી જાવ. મને ક્ષમા કરો. મને
 ખગર નહોતી કે તમે છો અને મેં તીર છોડી દીધું કૃપા કરીને ક્ષમા
 કરજો.” એટલામાં હનુમાનજીએ ઊભા થઈને ભરતજીના ચરણોમાં પડીને
 ક્ષમા માંગવા માંડી. ભરતજી ! આપ મને માફ કરો. ના, ના તમારો
 કોઈ અપરાધ નથી. હું તમારું તીર લાગવાથી નીચે નથી પડ્યો. હું
 તો મારા અભિમાનથી નીચે પડ્યો છું. એમાં તમારો કોઈ અપરાધ
 નથી. તમારે મારી ક્ષમા માંગવાની જરૂર નથી. વાત તો એમ છે કે
 જ્યારે હું આકાશ માર્ગે પસાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે મારા મનમાં
 એવો અહંકાર જાગૃત થયો કે વાહ ! કેવી મારી શક્તિ ! કોઈ પહાડને
 ઉચકી ન શકે આજે મેં આખોને આખો પહાડ ઉઠાવી લીધો છે. મારામાં
 કેટલી બધી શક્તિ છે ? આવો અભિમાનભર્યો વિચાર કરવાને પરિણામે
 હું નીચે પટકાયો છું. આ તો મને મારા અભિમાન કરવાને કારણે
 દંડ મળ્યો છે. મેં મારી શક્તિ એવો વિચાર કેમ કર્યો ? આ
 ભગવાન રામની કૃપા છે એમ કેમ ન વિચાર્યું ? રામની કૃપા એમ
 વિચારવામાં ઝાલવામાં નમ્રતા રહે છે, વિનમ્રભાવ વિનયગુણ સ્પષ્ટપણે
 દેખાય છે. પરંતુ એમ ન વિચારતાં મેં અભિમાનમાં તણાઈ જઈને
 મારી શક્તિ એમ વિચાર્યું શાસ્ત્રમાં લખ્યું જ છે કે અભિમાની કોઈથી
 નથી હારતો કે નથી સમજતો પણ પોતાના જ અભિમાનથી નીચે પડે
 છે, દુઃખી થાય છે. એમાં કોઈ સંદેહ નથી. શાસ્ત્રના વચનને ધ્યાનમાં
 રાખીને મેં અભિમાન ન ક્યું હોત, તો મારું પતન ન થાત. પરંતુ
 અભિમાને મને પછાડ્યો. આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી યોગ્ય લેવો જોઈએ કે
 અભિમાન કરવાથી પતન થાય છે માટે એનાથી બચવામાં જ લાભ છે.

માનની ઉત્પત્તિમાં સહાયક - નિમિત્ત કારણ

સૌભાગ્યવશ, પુણ્યયોગને કારણે મનુષ્યને જે કંઈ ઉત્તમ વસ્તુ

સંસારમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે જ તેના અભિમાનનું નિમિત્ત કારણ બની જાય છે. ધન-સંપત્તિ, સુંદર રૂપ, બળ, જ્ઞાન વગેરે જે કંઈ પણ મનુષ્યને મળે છે તે બધું પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યને પ્રભાવે જ મળે છે. એ બધું મળ્યા પછી મનુષ્ય જો એમને પચાવી ન શકે તો અભિમાન કરીને એમને ગુમાવી દે છે. અભિમાન એક એવું વમનકારક ઔષધ છે કે તે આવતાં જ અભિમાની બધું જ વમન કરીને ઓકી કાઢે છે. ઉલટી કરી નાખે છે. રોટલી પચાવવી સહેલી છે માલ-મિષ્ટાન્ન પચાવવા સહેલા છે પરંતુ મળેલી સુખ-સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય લોભ-વિલાસ, રૂપ, બળ, જ્ઞાન, તપ વગેરે પચાવવાં ઘણાં મુશ્કેલ છે. આહાર ન પચે તો જેમ ઓડકાર આવે છે. વાયુ ઊંચે ચઢી જાય છે. કુશળ વૈદ્ય આ બધા ચિન્હો જોઈને સમજી જાય છે કે આને ખોરાક ખરાખર પચ્યો નથી. ખરાખર એવી જ રીતે અભિમાનીને અભિમાન કરતો જોઈને કુશળ તત્ત્વવેતા ખરાખર સમજી જાય છે કે આને ધન-સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય, લોભ-વિલાસ, રૂપ, બળ, જ્ઞાન વગેરે જે કંઈ મળ્યું છે તે એને પચ્યું નથી, એને અજીર્ણ થયું છે, ને એની ઓળખાણ છે અભિમાન એટલે કે અભિમાન એ અપચાનો ઓડકાર છે ગંભીર મનુષ્ય જ મળેલા સુખ-લોભને પચાવી શકે છે. સંપત્તિ મળે છે તો હજારોને લાખોને પરંતુ કોઈક વિરલા જ એને પચાવી શકે છે.

દુઃખ સારું કે સુખ ?

જો એમ પૂછવામાં આવે કે દુઃખ સારું કે સુખ ? તો તમે શો જવાબ આપશો ? ‘સુખ’ એમ જ તમે કહોશો. તમને દુઃખ પસંદ છે કે સુખ ? જવાબમાં તમે સુખ જ કહોશો. અહીં તમે ભલે જવાબમાં સુખ જ કહોશો પરંતુ સાધુ-સંત. વિરક્ત-વૈરાગી સુખની અપેક્ષાએ દુઃખને વધુ પસંદ કરે છે આપણી ચારિત્રની સાધનામાં પણ કેશનો લોચ, વિહાર વગેરે કષ્ટમય નિમિત્તો વધારે રાખવામાં આવ્યાં છે તે સાધુ-સંતો દુઃખના પ્રસંગોમાં પણ સમતાના આત્મિક સુખનો અનુભવ કરી શકે છે. હજુ એક વધારે સીધો પ્રશ્ન કરૂં ? દુઃખ પચાવવું સહેલું છે કે સુખ પચાવવું ? આનો જવાબ આપતાં પહેલાં તમારે ખુબ વિચાર કરવો પડશે. વિચાર કરો દુઃખને પચાવવું એ તો સહેલી વાત છે એક ટંક લોભન કરીને પોતાનો ગુજરો કરનારા લોકો આજે

હિન્દુસ્તાનમાં ૩૦% હશે. દુઃખને પચાવી શકનાર કે ન પચાવી શકનારના મોં ઉપર માન-અભિમાનની ભકીર નહીં દેખાય. જ્યારે સુખને પચાવવું.... ? એ સહેલી વાત નથી. હજારો લોકોને અમાપ સુખ-સંપત્તિ મળી જાય છે પરંતુ ધન-સંપત્તિ મળી ગયા બાદ ચોક્કસ જોવામાં આવે છે કે ૮૦ ટકા થી ૯૦ ટકા ધનવાન લોકોને તો સુખ પચાવતાં જ નથી આવડ્યું અને તેઓ અભિમાની બની ગયા છે. સરળતાથી એક બીજો પ્રશ્ન પણ વિચારી લઈએ. દુઃખને અભિમાન વધારે થાય છે કે સુખને ?.... કોને ?

અભિમાન કોને થાય છે ? કેમ થાય છે ?

અભિમાન કોણ કરે છે ? નિર્ધની કે ધનવાન ? અરે ભાઈ ! કોઈ પણ વસ્તુનું અભિમાન ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે એ વસ્તુ આપણને મળી હોય. વસ્તુ ધન-સંપત્તિ ન મળ્યાં હોય તો તો અભિમાન નહિ પરંતુ ધનવાનોની ઈર્ષ્યા થશે. માયા, લોભ આવીને ઊભા રહી જશે. પરંતુ અભિમાન તો જેને જે વધારે મળ્યું છે તેને કારણે તે તે વસ્તુઓના નિમિત્તે અભિમાન થશે, થાય છે દાખલા તરીકે કોઈને ધન વધારે મળ્યું હોય તો તે ધનનું અભિમાન કરશે. કોઈને પદ, પ્રતિષ્ઠા, સત્તા ઘણી મોટી મળી હોય તો તે સત્તાના અભિમાનમાં ચકચૂર રહેશે. કોઈને ઐશ્વર્ય વૈભવ શહેનશાહી ઠાઠ મળ્યો હોય તો તેને એનું અભિમાન થશે. એ જ રીતે કોઈને જ્ઞાનનું, કોઈને શક્તિનું, કોઈને રૂપનું, કોઈને જાતિનું, કોઈને કુલનું તો કોઈને બુદ્ધિનું વગેરે અનેક વિષયનાં અભિમાનો થાય છે. હા, અભિમાન કરવાને માટે એ વસ્તુ તેની પાસે હોવી જરૂરી છે. જે મળ્યું હોય છે તેનું, તેના નિમિત્તે, તેના આધારે અભિમાન ઉત્પન્ન થાય છે.

પરંતુ ક્યારેય તમે વિચાર કર્યો કે આ ધન-સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય, વૈભવ, જાતિ-લાભ, કુળ, રૂપ, બળ, બુદ્ધિ વગેરે કેમ મળ્યું છે ? કેવી રીતે મળ્યું છે ? શું પ્રયત્ન વગર કુદરતી રીતે જ મળી ગયું છે ? ના પૂર્વ જન્મોમાં-ગત ભવોમાં તમે ઘણું પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું હતું. તમે પુણ્ય પરોપકાર કર્યો હતો ત્યારે આજે તમને આ બધું મળ્યું છે. જેમકે તમે દાન કરવાની પરોપકાર કર્યો હતો જેના પુણ્યો-ફલથી આજે તમને ધન-સંપત્તિ, વૈભવ, ઐશ્વર્ય વગેરે પ્રાપ્ત થયા

છે. ગોવાળના પુત્ર સંગમે ખીરનું સુપાત્રને દાન કર્યું તેના ક્ષણસ્વરૂપે ખીજા ભવમાં તે શાલિભદ્ર બન્યો. રોજ ૯૯ દેવતાઈ પેટીઓ તેને ત્યાં ઉતરતી હતી. અમાપ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ, સમૃદ્ધિ, સંપત્તિ તેને મળી હતી એમાં કોઈ આશ્ચર્યકારક વાત નથી પરંતુ આશ્ચર્ય તો એ વાતનું છે કે એમને મળેલી આ બધી સંપત્તિનો ત્યાગ કર્યો ને અમર થઈ ગયા-જશે. જો તેમણે મળેલી સંપત્તિનું અભિમાન કર્યું હોત તો? તો તેમનું પતન થયું હોત. એ જ રીતે આજે કોઈને ભૂતકાળમાં સેવા, તપ, વૈયાવચ્ચ કરવાથી સુંદર રૂપ અમાપ શક્તિ મળી હોય કે જ્ઞાનોપાર્જનની સાધના કરવાથી તેના ક્ષણસ્વરૂપે આજે જ્ઞાનબુદ્ધિ સારી મળી હોય, ભાતિ સારી મળી હોય, ઉંચું કુળ મળ્યું હોય, તો શું એ બધું અભિમાન કરવાને માટે મળ્યું છે? ના આજે આપણને જે મળ્યું છે તેની પાછળ આપણે ખૂબ ત્યાગ, તપશ્ચર્યા, સાધના કરેલી છે. આ બધું અનાયાસ નથી મળ્યું. કોઈએ એમને એમ ભેટ નથી આપ્યું. આ બધું ઈશ્વરે નથી આપ્યું. કારણ ઈશ્વર દેનાર દાતા નથી. જો તે આપતો જ હોત તો તો પછી બધાયને એક સરખું જ આપત, એ પછી કોઈને એણું, કોઈને વધારે અને કોઈને બિલકુલ નહિ આમ કેમ કરે? શું ઈશ્વરને સ્વાર્થી, પક્ષપાતી માનવો? ના, આપણી સ્વાર્થ બુદ્ધિને લીધે ઈશ્વરના સ્વરૂપને ન બગાડીએ. ઈશ્વરને તો આપણે દયાળુ, કૃપાળુ, દયાનો ભંડાર, કૃપાનો સાગર એમ કહીને સંબોધીએ છીએ અને જો આપનારો ઈશ્વર દયાનો ભંડાર છે. અર્થાત્ સ્વાર્થી નથી તો પછી તે પક્ષપાત શું કરવા કરે? કોઈને બિલકુલ નહિ, કોઈને એણું અને કોઈને વધારે? એમ શું કરવા કરશે? આ રીતે જોવા જઈએ તો છેવટે આપણે એમ જ કહેવું પડશે કે ના, ના એ જીવના પોત પોતાના સારા ખરાબ કર્મોના આધારે ઈશ્વર આપે છે. તો એવું કહેવા કરતાં કર્મ સત્તાને જ કેમ નથી માની લેતા? કર્મસત્તાને સ્વીકારીને પણ એની લગામ ઈશ્વરના હાથમાં પકડાવી દઈને ઈશ્વરના સ્વરૂપને વિકૃત કરવાની, ઈશ્વરને અનુગ્રહ કે નિગ્રહ કરનાર, ક્ષણદાતા માનવાની કોઈ આવશ્યકતા જ નથી, કર્મસત્તા જ ક્ષણદાતા છે. જેવું કર્યું છે તેવું જરૂર મળશે. જો દાન-પુણ્ય કરીને કોઈને આપ્યું છે તો તમને જરૂર મળશે પણ જો કોઈને કંઈ આપ્યું જ ન હોય તો તમને ક્યાંથી મળશે? આ રીતે મળવું ન મળવું એ તો આપણા પુણ્ય-પાપ ઉપર

આધાર રાખે છે. ઈશ્વરના સ્વરૂપને તો શુદ્ધ-વિશુદ્ધ-પરમશુદ્ધ સ્વસ્થ રાખો. જેથી એની ઉપાસના પવિત્રપણે કરવામાં આવે. ઈશ્વર તો ઉપાસ્ય તરવ છે, આરાધ્ય તરવ છે. જે પૂર્ણ, સંપૂર્ણ, શુદ્ધ, પવિત્ર, સ્વસ્થ, સ્વરૂપી છે. આપણા જેવા મલીન કર્મ સહિત જીવોના કર્મ મળની શુદ્ધિને માટે તે આદર્શ નિમિત્ત છે. જેનાથી આપણને શુદ્ધ, પુદ્ધ, સિદ્ધ બનવાની પ્રેરણા મળે છે. અર્થાત્ ઈશ્વર દાતાર નથી. તે કંઈ આપતો કરતો નથી. સંસારના આ ચક્રમાં દરેક જીવે ગયા જન્મોમાં શુભાશુભ કરણી કરીને તેણે જેવાં પુણ્ય-પાપ બાંધ્યા હોય છે તેને અનુસાર નવા ભવોમાં તેને જાતી, કુળ, બળ, રૂપ, જ્ઞાનાદિ સારાં-ખોટાં કે વધતા-ઓછા પ્રમાણમાં મળે છે. જો એક મજૂર ઘણી મહેનત કરવાનો, પરિશ્રમ વેઠીને રપ-પ૭ રૂપિયા કમાય ને પછી એનું અભિમાન કરે તો એ એની મૂર્ખતા છે. લોહીનું પાણી કરીને તે કમાયો છે. એ જ રીતે આજના ધન-સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય, જાતિ, લાભ, કુળ, બલ, જ્ઞાનાદિ પણ આપણે કોઈ જન્મના રૂપમાં દાનાદિ ત્યાગાદિ પરિશ્રમની કમાઈના રૂપમાં પ્રાપ્ત કર્યા છે. એ વખતે કેટલોએ પરસેવો ત્રહાવ્યો છે ત્યારે આજે માંડ આ બધું મળ્યું છે, કોઈ જાણે કેટલાએ વર્ષો પછી-ભવો પછી-આજે સરસ મગાની ઊંચી જાતિ, ઊંચું કુળ, સુંદર રૂપ, બળવાન શરીર, જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપક્ષમ વગેરે ઘણું બધું મળ્યું છે. આજે જે કંઈ મળ્યું છે તે મહા પરિશ્રમ કરીને બાંધેલા પુણ્યના યોગથી મેળવ્યું છે. તેને આજે થોડુંક અભિમાન કરીને, મેળવેલી બાજીને કેમ ગુમાવી બેસો છો? પરસેવો પાડીને મેળવેલી કમાણી મીઠી લાગે છે. અરે! લૂપી રોટલી પણ મીઠી લાગે છે તો પછી આજે જે જે મળ્યું છે તેનું અભિમાન કરી કરીને તે તે આપણને આગામી સેંકડો ભવો સુધી ફરીથી ન મળે, તેને મેળવવાની આપણી લાયકાત આપણે ગુમાવી બેસીએ એવું આપણે આપણા જ હાથે શા માટે કરીએ? પરસેવો પાડીને મેળવેલી કમાણી ઉપર કદી અભિમાન ન કરવા જેવું નથી. જેની પાછળ લોહીનું પાણી કરવામાં આવ્યું છે, લોહીને પરસેવાના રૂપમાં વહેવડાવવામાં આવ્યું છે અને એ પરિશ્રમ વેઠવાના રૂળ તરીકે આજે આપણને જે પ્રાપ્ત થયું છે એનું જો આપણે અભિમાન કરીએ તો સમજી લેજો કે આપણા જેવું મૂર્ખ આ સંસારમાં બીજું કોઈ

નથી. તેથી અભિમાન કરવું એ કોઈ પણ દષ્ટિએ સારું નથી. હિતાવહ નથી. તેથી જ જ્ઞાની ગીતાર્થ મહાપુરૂષોએ માનનો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે.

કર્મસત્તાનો વિપરીત નિયમ :-

માન, અભિમાન, ઘમંડ, ગર્વ કેમ ન કરવા જોઈએ ? એનું સૌથી પ્રથમ તર્કયુક્ત કારણ અહીં જોઈ લો. જેનાથી તમને વિશ્વાસ પેદા થઈ જાય કે વાસ્તવમાં અભિમાન ન કરવું જોઈએ. પૂર્વધર મહાપુરૂષ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ સ્પષ્ટ કહે છે કે—

જાત્યાદિ મદોન્મતઃ પિશાચવદ્ ભવતિ દુઃખિતરૂચેહ ।

જાત્યાદિહીનતાં પરભવે ચ નિઃસંશય લભતે ॥

જાતિ, લાભ, કુળ, ઐશ્વર્ય, ધન, સંપત્તિ, જ્ઞાન, રૂપ, ઋણ વગેરેનું અભિમાન કરીને તેના ફળસ્વરૂપે એવા કર્મોવાળો જીવ ભૂત, પિશાચની માફક મહાદુઃખ પામે છે અને આગળના ભવોમાં પરભવમાં— પરલોકમાં તેણે જે જે વિષયનું અભિમાન કર્યું હોય છે તે તે વિષયને તે વિપરીતપણે—હીનપણે પામે છે. તેને યથાયોગ્યપણે પામવાની લાયકાત તે ગુમાવી બેસે છે. આ વાતમાં જરાએ શંકા કરવા જેવું નથી. તેમાં પરમ સત્ય છે. યોગશાસ્ત્રમાં શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્યજીએ તો સ્પષ્ટ જ કહી દીધું છે કે “કુર્વન્ મદં પુનસ્તાનિ, હીનાનિ લભતે જનઃ” । જેનું અભિમાન કરીએ છીએ તે વસ્તુ પછીથી હીન-હલકી-ઓછી જ પ્રાપ્ત થાય છે. કર્મસત્તાના યોગ્ય ધરનો આ બિલકુલ સાચો નિયમ છે. કર્મના ધરમાં એવી વ્યવસ્થા છે. આ વ્યવસ્થા કોઈ ઇશ્વર નથી કરવાનો જે જીવે, જે વિષયમાં જેવું અભિમાન કર્યું હોય, તે જીવ પોતે જ કરેલા અભિમાનથી બંધાયેલા કર્મને કારણે તે જ વસ્તુ હીન-હલકી, આગળ જતાં મેળવશે. આ જ કર્મની સજા છે. આ જ પાપની સજા છે.

(૧) જાતિનું અભિમાન કરનાર હલકી જાતિ નીચ જાતિ મેળવે છે. (૨) કુળનું અભિમાન કરનાર નીચકુળ-હલકું કુળ મેળવે છે. (૩) ધન-સંપત્તિનું અભિમાન કરનાર દરિદ્રતા-ગરીબ અવસ્થા પામે છે. દર ઘેર ઠોકર ખાતાં ખાતાં ભટકવું પડે છે. દરિદ્રીની, ભિખારીની

કેવી દયાજનક પરિસ્થિતિ હોય છે? હાથ લાંબાવીને તેને ઘેર ઘેર ભટકવું પડે છે. ભિખારી પોતાનો હાથ લાંબાવીને હથેળી ઉપરનું પોતાનું ભાગ્ય દેખાડે છે, અરે! શેઠજી, જીવો મારી પાસે પણ એક વખત ઘણું બધું હતું, પરન્તુ મેં દાન દીધું નહિ. કોઈને કંઈ આપ્યું નહિ, ત્યાગ કર્યો નહિ તેથી આજે મારી આ દુર્દશા થઈ છે. એક ભીખ માગતા ભિખારીના આ મામિંક ભાવને જો સમજી શકીએ તો તે આપણે માટે જાગૃતિનું સારું પ્રેરક નિમિત્ત બની શકે. તે આપણને સાવધાન કરે છે. દાન દેવાને માટે પ્રેરણા આપે છે.

તપનું અભિમાન કરવાના પરિણામે કદી તપ કરવાનો ભાવ જ નહિ જાગે. ખસ, પછી તો એવું શરીર મળશે કે ખા, ખા જ કરતા રહેશો. ચોવીસે કલાક ખાધા જ કરશો. જ્ઞાનનું અભિમાન કર્યું તો અજ્ઞાની, મૂર્ખ, મંદમતિ કે પાગલ બનશો. વળી ગમે તેટલી મહેનત કરશો તો પણ કંઈ જ્ઞાન નહીં ચઢે. કશું આવડશે નહિ. રૂપનું અભિમાન કરશો તો એવું હીન રૂપ-કુરૂપતા મળશે કે કોઈ સામે પણ નહિ જીવે. બળ-શક્તિનું અભિમાન કરવાથી ભવિષ્યમાં નિર્બળ કૃશ અશક્ત કે રોગીળ શરીર મળે છે. આ રીતે અભિમાન કરવાનો ભલે કદાચ થોડો લાભ દેખાતો હોય તો પણ સરવાળે તો તેનાથી પારાવાર નુકશાન જ થાય છે. જે દુરંદશી તાથી જોઈએ તો લાગે કે ખરેખર “પાપની સજા ભારે હોય છે” એ વાક્યમાં સત્ય રહેલું છે. અભિમાન કરવાથી આવી વિપરીત સ્થિતિ થાય એનાથી આગળ વધીને પાપની બીજી કંઈ ભયંકર સજા હોઈ શકે ?

માન-અભિમાનને પાપ કેમ કહેવામાં આવે છે ?

આટલા વિવેચન પછી આ પ્રશ્નનો જવાબ તમારા મનમાં સ્પષ્ટ સમજાઈ જવો જોઈએ. જે જે દુઃખદાય છે, ભવિષ્યમાં દુઃખ દેનાર છે. તે તે પાપ છે. પાપ કર્મ છે. જેને લીધે જીવ દુઃખી થાય છે તે બધા પાપ કર્મો છે. જેવી રીતે હિંસા, ગુઠ, ચોરી, દુરાચાર, વ્યભિચારાદિ સેવવાં તે પાપ પ્રવૃત્તિ છે, અશુભ પાપકર્મ છે, પરલોકમાં, પરભવમાં એ પાપકર્મના ફળ સ્વરૂપે જીવ દુઃખી થાય છે, કરેલા પાપની સજા ભોગવે છે તેવી રીતે માન પણ એક કષાય છે, તે આંતરિક ભાવ પાપ છે. એના સેવનથી પણ જીવ પરલોકમાં, પરભવમાં દુઃખી થાય છે.

કરવામાં આવેલા અભિમાનનું વિપરીત ફળ મળે છે. તેથી માનને પણ પાપ કહેવામાં આવે છે. તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરો. ક્યારેય પણ કોઈએ કોઈ વિષયનું અભિમાન કર્યું હોય, ને તેનું સારું ફળ મેળવ્યું હોય એવું શક્ય જ નથી. પછી ભલેને તે અભિમાન કોઈ સામાન્ય મનુષ્યે કર્યું હોય, કોઈ સાધુ પુરૂષે કર્યું હોય કે ખુદ તીર્થંકર ભગવાનના જીવે પૂર્વભવોમાં કર્યું હોય.... જેણે જેણે અભિમાન કર્યું હોય તે દરેકને તેનું અશુભ ફળ જ મળ્યું છે. એ દરેકની દુર્દશા જ થઈ છે. કર્મસત્તાના ઘરમાં કોઈ નાનું મોટું નથી. પછી ભલે તે હું હોય કે તમે હો કે પછી તીર્થંકર ભગવાનને જીવ પણ કેમ ન હોય, કર્મસત્તાના ઘરમાં દરેક સરખા છે, સમાન છે. જેવું કરશે તેવું ફળ મેળવશે. તેની પાસે સ્ત્રીધી વાત છે. તેથી જ કર્મની ગતિ ન્યારી છે. કર્મની ગતિ ઘણી ગહન છે. વિચિત્ર છે અને પાપની સજા ઘણી ભયંકર હોય છે, ભારે હોય છે. મહાવીર જેવા મહાવીરને પણ કર્મસત્તાએ છોડ્યા નથી, શ્રેણિક જેવા મગધના સમ્રાટ કે જેમણે તીર્થંકર નામકર્મ ખાંધ્યું છે, તેઓ પણ આજે તે નરકમાં જ છે. અનંત ભવ ચક્રના આ સંસારમાં જ્યારે જ્યારે પણ જે કોઈએ પ્રાપ્ત કર્યું તેવું સેવન કર્યું હોય છે ત્યારે ત્યારે તેની દશા અવશ્ય ખરાબ થઈ જ હોય છે. તેથી કર્મસત્તાના ઘરમાં અન્યાય પણ નથી, દેર પણ નથી, અન્ધેર પણ નથી. કેમકે તમારું કર્મ તમારી સાથે જ છે જેવું કર્યું છે તેવું જ છે. તે જ ઉદયમાં આવશે અને તમે દુઃખી દુઃખી થઈ જશો. ઈશ્વર કે કોઈ ફળદાતા છે જ નહિ. કર્મ સ્વયં પોતે જ ફળદાતા છે. તેથી કર્મના ફળને આપનાર ધીબા કોઈ ફળદાતા ઈશ્વરાદિને માનવાની જરૂરિયાત જ નથી. પછી દેર, અન્ધેર કે અન્યાયનો સવાલ જ કયાં ઊભો થાય છે? ખંધાયેલું કર્મ પોતાના નિશ્ચિત સમયે ઉદયમાં આવશે અને તેને અનુસારે ફળ મળશે. તે પ્રમાણે જીવ સુખી કે દુઃખી થશે. પછી ભલે તે તીર્થંકરનો જીવ હોય કે આપણા જેવો સામાન્ય જીવ હોય, દરેક જીવ પોત-પોતાના કર્મ અનુસાર ફળ મેળવે છે.

૮ પ્રકારના મદ (અભિમાન)

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮
જાતિ	લાભ	કુલ	ઐશ્વર્ય	બળ	રૂપ	તપ	શ્રુત

જાતિ-લાભ-કુલૈશ્વર્ય-બલ-રૂપ-તપઃ શ્રુતૈઃ ।

આ રીતે યોગશાસ્ત્રમાં ઉપર જણાવવામાં આવેલા આઠ પ્રકારના મદ સ્થાનો બતાવવામાં આવ્યા છે. અભિમાનના બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રકારો દર્શાવવામાં આવ્યા છે. અભિમાનની ઉત્પત્તિના મુખ્ય નિમિત્ત બનતાં કારણો તથા તેને સહાયક બનતાં સ્થાનો બતાવવામાં આવ્યા છે. ધણું ખરું સંસારમાં જીવેને જે જે વિષયોમાં અભિમાન થાય છે તે આ આઠ મુખ્ય મદસ્થાનકો છે. આ આઠ સ્થાનોમાં, વિષયોમાં જ ધણું ખરું જીવેને અભિમાન થાય છે. આ આઠ સિવાયના બીજાં પણ વધારે મદસ્થાનો હોત તો તે પણ જરૂર ગણાવત, જરૂર બતાવત. આ આઠ પ્રકાર બતાવનાર અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ મહાપુરુષ હતા. તેથી તેમણે સમગ્ર સંસારને જોઈને આ આઠ પ્રકાર બતાવ્યા છે તેથી તેમાં શંકાને કોઈ સ્થાન નથી. આપણને મળેલી જિંચી જાત, ઉચ્ચ કુળ વગેરે જે આપણે ધ્યાન ન રાખીએ તો અભિમાન કરવાનું નિમિત્ત કારણ ઉદ્ભવ સ્થાન ઉત્પત્તિ સ્થાન બની શકે છે.

દૃષ્ટાંતો સહિત આઠ મદસ્થાનોનું સ્વરૂપ અને ફળ-

(૧) જાતિમદ

એક વાત તો નિશ્ચિત છે કે જીવ માત્ર સંસારમાં સારું-ખરાબ સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ જે કંઈ પ્રાપ્ત કરે છે તે બધું પોતપોતાના બાંધેલા શુભાશુભ પુણ્ય-પાપ કર્મ અનુસાર પ્રાપ્ત કરે છે. આઠ કર્મોમાંનું એક કર્મ ગોત્ર કર્મ છે. ગોત્ર કર્મને લીધે જ જાતિ, કુળ વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. ગોત્ર કર્મના નીચ ગોત્રમાં અને ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ એ જે મુખ્ય ભેદ છે. નીચ ગોત્ર કર્મોનુસાર જીવેને હલકી જાતિ, નીચ કુળ પ્રાપ્ત થાય છે અને ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મોનુસાર ઉચ્ચ કુળ, ઉચ્ચ જાતિ પ્રાપ્ત થાય છે. વર્ણ વ્યવસ્થા બતાવતાં વેદોએ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર એ ચાર જાતિઓ બતાવવામાં

આવી છે. આજ ચાર કુળ પણ છે. લોકપૂજ્ય, લોકમાન્ય, લોકપ્રસિદ્ધ સુંદર જાતિ ઉચ્ચ જાતિ કહેવાય છે. ઈશ્વર પોતાની ઇચ્છાનુસાર કોઈને ઉચ્ચ જાતિમાં અને કોઈ નીચ-હલકી જાતિમાં મોકલી દે છે એવી વાત નથી. આ વાત બિલકુલ ખોટી છે. જો જીવે ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ ખાંધ્યું હશે તો તે જીવ ઉચ્ચ જાતિમાં, ઉચ્ચ કુળમાં ઉત્પન્ન થશે. નહીં તો નીચ ગોત્ર કર્મ ખાંધવાના કારણે સ્વરૂપે જીવ નીચ હલકી જાતિમાં, હલકા કુળમાં ઉત્પન્ન થશે. પોતપોતાના ખાંધેલા ઉચ્ચ-નીચ ગોત્ર કર્મ ઉપર તેનો આધાર રહે છે. સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“આર્યદેશ-સુજાતિ-કુલસ્થાન-સત્યકારૈશ્વર્યાશુક્તર્ષ સમ્પાદકત્વમુચ્ચૈ-ગોત્રકર્મણો લક્ષણમ્” ।—અર્થાત્ આર્યદેશ, સારી જાતિ, સારું શુભ કુળ, ઉચ્ચ સ્થાન, ઉચ્ચ પદ-સત્તા, માન-પાન, સત્કાર તથા ઋદ્ધિ, સિદ્ધિ, સંપત્તિ, વૈભવ આદિ અર્થની પ્રાપ્તિ જીવોને ઉચ્ચ ગોત્ર કર્માનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે અને એનાથી ખરાબર વિપરીત જીવે જો અશુભ પાપ પ્રવૃત્તિથી—જાતિ વગેરેનું અભિમાન કરીને નીચ ગોત્ર કર્મ ઉપાર્જિત કર્યું હશે તો એને જાતિ વગેરે હીન-નીચ મળશે.

“ચાણ્ડાલ મુષ્ટિકવ્યાધમત્સ્ય વન્ધદાસ્યાદિ ભાવ-સમ્પાદકત્વં નીચૈર્ગૌત્રસ્ય લક્ષણમ્”

ચંડાળ કુળમાં ઉત્પન્ન થવું શિકારી-પારધિપણું, માછીમાર, નોકર-ચાકર દાસ શુભામણ્યું વગેરે નીચ ગોત્ર કર્મ અનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે તેથી કોઈ ઉચ્ચ જાતિ-કુળવાળાએ પોતાનાથી હલકી-નીચી કુળવાળાને જોઈને કદી પણ અભિમાન ન કરવું જોઈએ. એજ રીતે ચંડાલ, શુદ્ર જાતિ કે કુલમાં જન્મનારા જીવોએ પોતાનાથી ઉચ્ચ કુળ કે કુલમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવો પ્રત્યે ઈર્ષ્યાભાવ કે મત્સરવૃત્તિ કે દ્વેષનો ભાવ કદી પણ ન રાખવો જોઈએ. કારણ કે અભિમાન અને ઈર્ષ્યા બંને ખરાબ છે, બંને પાપ છે. અશુભ કર્મ છે. ઉચ્ચ જાતિવાળો જો અભિમાન કરશે તો તેનું પતન થશે ને તે દુઃખી થશે અને નીચ, હલકી, જાતિ કુળવાળો જો ઈર્ષ્યા કે દ્વેષ કરશે તો પણ તે દુઃખી થશે. બંને પાપકર્મ જ છે.

જન્મથી ચંડાલ અને કર્મથી ચંડાલ

આ સંસાર છે. સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં જીવો છે. કોઈ જન્મ-

જાત ચંડાલ છે જે બિચારો નીચ ગોત્ર કર્મ બાંધીને અહીં આવ્યો છે. તેણે તો ક્રૂતા જન્મ જ નીચ જાત કે કુળમાં લીધો છે. તેને (વધે તો બીજું કંઈ કહેવાનું રહેતું જ નથી. પરન્તુ બીજા, જે ઉચ્ચ કુલ જાતિમાં જન્મ લીધા પછી પણ જે કરવા યોગ્ય નથી તેવા ક્રોધાદિ કપાયનું સેવન કરે છે તો તેને કર્મચંડાલ કહેવામાં આવે છે.

એક વાર એવો પ્રસંગ બન્યો કે કાશી બનારસમાં એક સન્યાસીજી સ્પર્શસ્પર્શમાં ખૂબ જ વધારે પડતી માન્યતા ધરાવતા હતા. રસ્તામાં પણ જો કોઈ શુદ્રને દુરથી આવતો જુવે, તો તરત જોરથી ખૂમ મારતા... અરે એ શુદ્ર! જા, અહીંથી જતો રહે. તારા દર્શન માત્રથી પણ મારે ફરીથી ગંગામાં સ્નાન કરવું પડશે પરન્તુ રસ્તો તો કોઈનું ઘર નથી. એક વખત એક ચંડાલ સામેથી સીધો સીધો આવી રહ્યો હતો. તે જો કે એક બાજુ ઉપર ચાલી રહ્યો હતો છતાં પણ તેને ચાલતો જોઈને મહાત્માને ભારે ગુસ્સો આવ્યો. તેને જો ચાર શબ્દો ચોપડાવતાં જ રહ્યા. મનથી પણ તેમને શુદ્ર તરફ તિરસ્કાર, દુર્ગંધ જ હતી તેથી સારું—ખોટું સંભળાવતાં જ રહ્યા. લોકો આ બધું સાંભળીને એકઠા થઈ રહ્યા હતા. એટલામાં તો સામેથી જે ચંડાલ શુદ્ર આવી રહ્યો હતો. તે દોડતો આવીને સન્યાસીને ગળે લાગી ગયો. તેમની છાતી સાથે બાથ ભીડીને જોર જોરથી ખૂમે મારવા લાગ્યો. મારો ભાઈ મળી ગયો, મારો ભાઈ મળી ગયો. તમાશાને તેડું ન હોય તેથી આ તમાશો જોવા માટે રસ્તા ઉપર લોકોની ભીડ જામવા માંડી. લોકોએ જોયું કે સન્યાસી ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈને ગાળો દેતા જતા હતા, અને ચંડાલે એમને જોરથી પકડયા હતા અને ગળે લગાવીને ખૂમે મારી રહ્યો હતો. કે મારો ભાઈ મળી ગયો મારો ભાઈ મળી ગયો છે તેના મને ઘણું આનંદ છે. એક હસતાં હસતાં આનંદથી ખૂમ પાડી રહ્યો હતો તો બીજા ગાળો દેતાં દેતાં ખૂમે મારી રહ્યો હતો. અરે! ભાગ જૂઠો કયાંનો! હું વળી તારો ભાઈ કયાંથી થાઉં! રસ્તે જતા લોકોએ એમને છોડાવ્યા ત્યારે ચંડાળે કહ્યું સાંભળો..... હું તો જન્મથી ચંડાળ છું પરન્તુ આ તો સન્યાસી હોવા છતાં પણ અત્યંત ક્રોધ કરે છે, ગાળો દે છે તેથી તે તો કર્મચંડાળ છે.

ચંડનો અર્થ છે પ્રચંડ—ભયંકર, ક્રોધ ભયંકર, ક્રોધ કરવાથી એ કર્મચંડાળને હું એ જાતિમાં જન્મવાથી જન્મ ચંડાળ. તેથી અમે બન્ને

એક જાતના-ચંડાળ જાતના હોવાથી ભાઈ થયા કે નહિ? કેટલાએ સમય પછી આજે હું મારા ભાઈને મળ્યો તો હું એમને ગળે વળગ્યો અને ભેટી પડ્યો. આ વાતનું તાત્પર્ય સંન્યાસી સમજી ગયા. તેમને લાગ્યું કે હું નિરર્થક જાતનું અભિમાન કરું છે તે ખરાખર નથી.

કુળ અને જાતનું ઉચ્ચ કે નીચપણું એ તો ઉચ્ચ અને નીચ ગોત્ર કર્મને આધીન છે. આપણે જેવું કર્મ આંધ્યું હોય તેવું તેનું ફળ મળે છે. પોતે જ આંધેલા નીચ ગોત્ર કર્મને લીધે જીવ માતંગ, ઢેડ, ભંગી, ચમાર, હરિજન આદિ જાતિ કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં એને હલકું કામ કરવું પડે છે. માળી, કોળી, તેલી ઘાંચી, ઘોખી, મોચી વગેરે જાત નીચ ગોત્ર કર્મને લીધે મળે છે. અરે જીવ તિર્યચ ગતિમાં જાય તો ત્યાં પણ નીચ જાતિ, નીચ કુળ, અને ઉચ્ચ જાતિ, ઉચ્ચ કુળ તેના કર્માનુસારે તેને મળે છે. સિંહ, હંસ, કખૂતર, કોયલ વગેરે ઉચ્ચ જાતિનાં કહેવાય છે. જ્યારે સૂવર, શિયાળ આદિનો જન્મ નીચ ગોત્ર કર્મને લીધે મળે છે. સૂવર ભૂંડ વગેરેને તો નીચ ગોત્ર કર્મને લીધે વિઠા વગેરે આવું પડે છે. નીચ ગોત્ર કર્મને લીધે જ જીવને યાચક, દરિદ્ર, રંક, કૃપણ વગેરેને ત્યાં ફેંકાવું પડે છે.

જ્યારે સારું ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ આંધ્યું હોય તો લોકોમાં પ્રશંસા પામેલું, લોકમાં સન્માનનીય, દાતારકુળ, રાજકુળ, ક્ષત્રિય જાતિ અને ઉચ્ચ કુળની જીવને પ્રાપ્તિ થાય છે.

હરિકેશી મુનિ

શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ હરિકેશી મુનિરાજ અને શ્રી મેતારજ મુનિ જેવા ઉંચી કક્ષાના મહાત્માએને પણ પૂર્વ જન્મમાં આંધેલા નીચ ગોત્ર કર્મને લીધે નીચ કુળમાં તથા ચંડાળ જાતિમાં ઉત્પન્ન થવું પડેલું. વાત એમ છે કે મથુરા નગરીના શંખ રાજાએ દીક્ષા લીધી સાધુ બન્યા વિહાર કરતાં હસ્તિનાપુરનો રસ્તો કોઈને પૂછ્યો. સોમદેવ નામના પુરોહિતે તેમને રસ્તો બતાવ્યો. તેમની વચ્ચે થોડી વાતચીત થઈ. શંખ મહારાજાએ સોમદેવને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દીધો. પરિણામે સોમદેવ પુરોહિતે તેમની પાસે દીક્ષા લઈ લીધી. પરંતુ તે પુરોહિત રાજાને રાજ પોતાની જાતિનું અભિમાન કરતા હતા. વાત વાતમાં જોલતા હતા કે

છેવટે તો અમારી પ્રાર્થનાની જાતિ જ ઉંચી, અમારું જ કુળ ઉંચું. પ્રાર્થના જ સૌથી ઉંચા કહેવાતા હોય છે, પ્રાર્થના જ સૌથી ઉંચા છે. ખીજા બધા નીચા હોય છે. આ પ્રમાણે એટલો બધો જાતિનો મદ કર્યો કે જેને લીધે તેમને નીચ ગોત્ર કર્મ બંધાઈ ગયું. અરે ભાઈ! જરા વિચાર તો કરો દીક્ષા લીધા પછી, સંન્યાસ લીધા પછી જાતિ, કુળ વિષે પૂછવાનો, વિચાર કરવાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહે છે? કહેવામાં આન્યું છે કે—

જ્ઞાતિ ન પૂછિયો સાધુકી, પૂછ લીજિયો જ્ઞાન ।
મોલ કરો તલવાર કા, પઢા રહને દો મ્યાન ॥

જેવી રીતે તલવાર ખરીદતી વખતે તલવારની કિંમત કરીએ છીએ, એની ધાર તપાસીએ છીએ, પરંતુ તલવારને રાખવાનું જે મ્યાન હોય છે તેની કિંમત નથી કરતા. મ્યાન એમને એમ જ પડ્યું રહે છે.

એજ રીતે જે સાધુ સન્ત મળે તે તેમની સાથે જ્ઞાન-ધ્યાનની ચર્ચા કરવી જોઈએ. જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. તેમના જાતિ, કુળ વિષે સાધુ, સન્ત, સંન્યાસીને કદી પણ પૂછવું ન જોઈએ. પૂછવાની આવશ્યકતા જ નથી રહેતી.

સોમદેવ મુનિએ પોતે બાંધેલા નીચ ગોત્ર કર્મને લીધે સ્વર્ગમાંથી ચ્યવીને ગંગા નદીને કિનારે રહેતા બલકોટ નામના ચંડાલને ઘેર એની ગૌરી નામની પતિની કુક્ષીથી જન્મ લીધો. ત્યાં તેમનું 'હરિકેશી' એવું નામ પડ્યું. મોટા થયા પછી એકાદ પ્રસંગે તેમને જાતિ-સ્મરણ નામનું જ્ઞાન થયું. આત્મા જાગૃત થયો. નીચ જાતિમાં જન્મ એ પોતાના પાપકર્મનું ફળ છે એમ સમજીને વૈરાગ્ય વાસિત હૃદયથી સંસાર છોડીને દીક્ષા લીધી.

સાધુત્વને માટે કોઈ પણ જાતિ, કુળનો પ્રતિબંધ નથી. ફક્ત ચોગ્યતા, પાત્રતા હોવી જોઈએ. જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય હોવો જરૂરી છે. બસ પછી તો કોઈ પણ જાતિનો, કોઈ પણ કુળનો માણસ કેમ ન હોય, તે ચારિત્ર લઈ શકે છે. ને પછી.... તો આત્મજ્ઞાન, તપ, યાગ, તપશ્ચર્યાની કિંમત છે, જાતિ, કુળની કિંમત નથી, તે ગૌણ છે.

મેતાર્થ મુનિ

ઉજ્જયની નગરીમાં એક વાર સાગરચંદ્ર મુનિ જેવા જ્ઞાની ગુરૂને ઉપદેશ સાંભળીને રાજપુત્ર અને પુરોહિત પુત્ર બન્નેએ દીક્ષા લીધી. બન્ને ઉત્તમ રીતે સંયમનું પાલન કરતા હતા, પરંતુ પુરોહિતને પુત્ર પોતાના સ્વભાવ અનુસાર હંમેશા પ્રાહ્મણ્યવના ગુણ-ગાન કરતો હતો. અરે! પ્રાહ્મણ્યથી ઉચું તો જગતમાં કોઈ છે જ નહિ, હોઈ શકે જ નહિ. પ્રાહ્મણ્ય જાતિ અને કુળને જન્મથી જ જિંચા ગણવામાં આવે છે. આ રીતની અભિમાનની વૃત્તિમાં જ તે પુરોહિતનો પુત્ર રહેતો હતો, ને આવા અધ્યવસાયમાં તેણે નીચ જોત્ર કર્મ બાંધ્યું. ચારિત્રની ઉપાસના કરવાને લીધે તે સ્વર્ગમાં ગયો પરંતુ કર્મને વશ થઈને સ્વર્ગમાંથી વ્યવીને રાજગૃહી નગરીમાં મહેર 'નામના ચંડાલને ઘેર' 'મેતી' નામની ચંડાલણીની કૃષ્ણી દ્વારા તેનો જન્મ થયો. એક વખતના જાતિ કુળના અભિમાને જ આજે એને ચંડાલના કુળમાં પટકી લીધો. પહેલાં અભિમાન ક્યું હતું તેના પરિણામે આજે એનું ડગલે અને પગલે અપમાન થતું હતું. લોકો ચંડાલ, ચંડાલ ઠહીને તેનો તિરસ્કાર કરતા હતા.... મિત્ર દેવતા દ્વારા વૈરાગ્યનો ઉપદેશ સાંભળીને છેવટે ચરમ તીર્થ કર મહાવીર પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી.

ચારિત્ર લીધા પછી હવે નીચ જાતિ કે નીચ કુળ કંઈ પણ રહેતું નથી. એક વાર તેમણે માસક્ષમણની તપશ્ર્ચર્યા કરી. પારણાને દિવસે વહોરવા માટે સોનીને ઘેર આવ્યા. સોની વહોરાવવાને માટે આહારપાણી લેવા ઘરમાં ગયો એટલામાં એક કૌંચપક્ષીએ આવીને સોનીએ ઘરેલા સોનાના ચોખા જેવા દાણા ચણી લીધા મહારાજના ગયા પછી સોનીએ બેયું તો તે દાણા ન મળ્યા. સોનીને મહારાજ ઉપર શંકા પડી. પાછળ પાછળ દોડ્યો. તેમને પકડયા સોનાના ચોખા માંગવા માંડ્યો. તે ન મળવાથી મુનિના માથા ઉપર ચામડાની વાધર બાંધીને તેમને તડકામાં ઉભા રાખીને ઘોર ઉપસર્ગ કર્યો. તે મુનિ તો સમતાલાવમાં જ્ઞાનયોગમાં સ્થિર રહીને ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરોહણ કરીને કર્મને ક્ષય કરતાં કરતાં આગળ વધ્યા અને કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષમાં ગયા. મોક્ષમાં જવાને માટે કોઈ પણ જાતિ કુળ ભલેને કેમ ન હોય! તે જાતિ કુળ જીવને બાધક નથી નીવડતો. મોક્ષમાં જવા માટે આત્માનું

જ્ઞાન સૌથી મોટામાં મોટું સાધન છે. પોતાના ધર્મને લીધે નીચ કુળમાં જન્મેલા હોવા છતાં પણ આત્મ સાધનાથી કલ્યાણ કરીને તે મેતાર્ય-મુનિ મોક્ષમાં ચાલ્યા ગયા.

ઉચ્ચ કુળ, ઉચ્ચ જાતિ, ઉચ્ચ કુટુંબ અને ઊંચી ખાનદાની ધરાવતા ઘરોમાં જન્મ લઈને પણ માણસ જો હલકી પ્રવૃત્તિ કરતો હોય, અનાચારનું સેવન કરતો હોય પાપ કરતો હોય, ન કરવા યોગ્ય કાર્ય કરતો હોય તો પછી 'તેને ઊંચુ કુળ મળ્યું' તેના તેને શો કાયદો થયો ? કહ્યું છે કે -

ऊँचे कुलका जनमिया, करनी ऊँच न होय ।

सुवर्ण कलश सुरा भरा, साधु नन्दीत होय ॥

ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ થવા છતાં પણ વર્તન ઉંચા પ્રકારનું ન હોય, ભાષા ઉચ્ચ પ્રકારની ન હોય. હલકી પાપ પ્રવૃત્તિ કરતો હોય, નિંદા પ્રવૃત્તિ કરતો હોય, તો પછી વિચાર કરો કે ઉંચો કેને કહેવો ? ફક્ત કુળ અને જાતિ, કુટુંબ અને ખાનદાની ઉંચી મળી જાય તેટલા માત્રથી શું થાય ? જન્મથી ઊંચુ કુળ જોઈએ.... તેવી જ રીતે કર્મથી - ક્રિયાથી પણ ઉચ્ચપણું જોઈએ. સોનાનો ઘડો કે ઠળશ હોય પરનું જો તેમાં દારૂ જ ભર્યો હોય તો શું કાયદો ? શરાબ જેવી હલકી વસ્તુ સોનાની પણ કિંમત ઘટાડી દે છે. એ જ રીતે હલકી નિંદનીય પાપની અનાચારણીય પ્રવૃત્તિ જો ઉચ્ચ કુળવાળો પણ કરે તો તેના કુળને વંશને અને ખાનદાનીને કલંક લાગે છે. વર્ષો અને પેઢીઓ સુધી તે કુળને કલંક લાગેલું રહે છે. કેટલીએ વાર આપણા પાપને લીધે આપણા કુળને જે કલંક લાગે છે તેને લીધે આપણી ભાવિ પેઢીના સંતાનોને પણ સહન કરવું પડે છે. તેથી જ્યારે ઉચ્ચકુળ ઉચ્ચ ખાનદાનીવાળું કુટુંબ જાતિ વગેરે ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મના પુણ્ય યોગથી મળ્યું હોય તો સમજવું જોઈએ કે આ તો મારું પરમ સૌભાગ્ય છે મારો પરમ પુણ્યોદય છે. ને નવું પુણ્ય ઉપાર્જન કરવા માટે મળેલા આ પુણ્યનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહિ કે હલકી જાતિના પાપો કરવા માટે.

કુળ, ખાનદાની, વંશ, જાતિ, ધર્મને દષ્ટિ પથમાં રાખીને, ધ્યાનમાં રાખીને જો મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરે, એમ વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરે કે આ

પ્રવૃત્તિ મારા કુળને માટે યોગ્ય છે? મારા ધર્મને અનુરૂપ છે? મારા કુટુંબની ખાનદાનોને શોભાવે તેમ છે? જો એનો જવાબ 'હા' માં મળે તો તો એ કાર્ય અવશ્ય કરવું જોઈએ.

અને જો અન્તરાત્મા ના કહેતો હોય, ધર્મશાસ્ત્ર, માતા-પિતા ગુરુ જે કાર્ય કરવાની ના પાડતા હોય, નિષેધ કરતા હોય જે લોક-વિરુદ્ધ હોય લોકોમાં નિંદાય તેવું કાર્ય હોય તેવું કાર્ય બરાબર સમજી વિચારીને કરવાનું છોડી દેવું જોઈએ. અનાચરણીયને ન આચરવામાં જ આપણી શોભા છે. નહીં તો નીચ ગોત્ર કર્મની સજા ભોગવવી પડશે. પાપની સજા બહુ ભયંકર હોય છે. અરે! બીજાની વાત તો જવા દઈએ પણ સ્વયં ભગવાન મહાવીર પ્રભુને પણ પોતે બાંધેલા નીચ ગોત્ર કર્મની સજા કયાં નથી ભોગવવી પડી?

ભગવાન મહાવીરે ત્રીજા જન્મમાં બાંધેલું નીચ ગોત્ર કર્મ

'પાપની સજા ભારે હોય છે' અને કર્મની ગતિ ન્યારી હોય છે. કર્મ કોઈને પણ છેડતું નથી. મોટા, મોટા રાજા, મહારાજા માંધાતા અને ચક્રવર્તીઓને પણ કર્મસત્તાએ છોડ્યા નથી. જેવું પાપ કર્મ તેઓએ કર્યું તેવું જ ફળ તેમને પણ ભોગવવું પડ્યું. કર્મ કોઈની પણ શેઠ-શરમ રાખતું નથી. પછી ભલેને તે મનુષ્ય મોટો હોય કે નાનો સંન્યાસી હોય કે સંસારી, સાધુ હોય કે શ્રાવક, કોઈપણ હોય, કર્મ સત્તાનો ન્યાય દરેકને માટે એક સરખો જ રહે છે. જીવ પોતે જ કર્મ બાંધે છે, અને પોતે જ કર્મના ઉદ્યથી દુઃખી થાય છે.

ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ ત્રીજા મરીચિના ભવમાં કુળનું અભિમાન કર્યું હતું. કુળના મદમાં-અભિમાનમાં તેઓ નાર્યા પણ હતા પરિણામે કર્મસત્તાએ એમને નીચ કુળમાં ફેંકી દીધા.

વાત એમ બની કે, યુગાદિ દેવ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની પ્રાપ્તિ આવીને એક દિવસ એમના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું - "હે કૃપાળુ! આપની આ શ્રમણ પર્ષદામાં કોઈએવો સર્વથી ઉચ્ચ સર્વશ્રેષ્ઠ જીવ છે કે જે ભવિષ્યમાં તીર્થંકરાદિની ઉચ્ચ પદવી પામવાનો હોય?" જવાબ આપતાં સર્વજ્ઞાની કેવળી ઋષભદેવ ભગવાને ભરતના જ પુત્ર મરીચિના નામનો ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું કે "હે ભરત!

આ તારો જ પુત્ર મરીચિ મહાન ભાગ્યશાળી છે, પુણ્યશાળી છે. સર્વોચ્ચ કક્ષાનો જીવ છે એ પોતાનો ભવપરંપરામાં ત્રણ શ્રેષ્ઠ પદવીઓ પ્રાપ્ત કરશે. મરીચિ વાસુદેવ ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર એમ ત્રણ ત્રણ સર્વોચ્ચ પદવીઓ પ્રાપ્ત કરશે. આજે જે ચોવીસીનો હું પ્રથમ તીર્થંકર છું એ જ ચોવીસીની શંખલામાં મરીચિ અંતિમ-હેલ્લો તીર્થંકર થશે.

પોતાના જ પુત્ર મરીચિના વિષયમાં આવી ઉંચી ભવિષ્યવાણી સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના શ્રીમુખે સાંભળીને ભરતજી પ્રસન્ન થઈ ગયા. એ તો સ્વભાવિક જ છે ને! પોતાના પુત્રની પ્રશંસા સાંભળીને કયા પિતાની છાતી ગજ ગજ ન ઉછળે? ભરતજી તરત જ પુત્ર મરીચિની પાસે આવ્યા. જો કે ચારિત્ર પાળવાની અશક્તિને લીધે મરીચિ ત્યારે ત્રિદંડી બની ગયા હતા. ભગવો વેશ ધારણ કર્યો હતો, માથા ઉપર છત્ર રાખ્યું હતું, પગમાં પાવડીઓ હતી, સાધુત્વનું પુરું શુદ્ધ સ્વરૂપ તેમની પાસે નહોતું છતાં પણ ભરત મહારાજએ પુત્ર મરીચિને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને નમસ્કાર કર્યો ને સ્પષ્ટીકરણ કરતાં મરીચિને ચોકખે ચોકખું કહ્યું કે હું તારા આ ત્રિદંડીપણાને નમસ્કાર નથી કરતો, પરંતુ તું તારી ભાવિ ભવ પરંપરામાં વાસુદેવ, ચક્રવર્તી અને અંતિમ તીર્થંકર થવાનો છું, તેથી તને ભાવિ તીર્થંકરનો જીવ સમજીને હું વન્દન કરું છું. આટલું કહીને વન્દન કરીને ભરતજી તો ચાલ્યા ગયા અને અહીં મરીચિ તો પોતાના દાદા તીર્થંકર પ્રભુ દ્વારા કહેવાયેલી ભવિષ્યવાણીને 'પિતાજીના મુખે સાંભળીને ધૂ ખ ધૂ ખ રાજી થઈ ગયા. અન્દર મનમાં ઝેડેલો માન કષાય જાગ્રત થઈ ગયો. જેવી રીતે મધુર મિષ્ટાન્ન સ્વાદેન્દ્રિયને ગમે છે, તે તેનો વિષય છે, તેવી જ રીતે પ્રશંસા શુભોની સ્તુતિ, વખાણ સાંભળવાં એ બધો માનનો ખોરાક છે, વિષય છે. બસ એમનું માન જાગ્રત થઈ ગયું મરીચિ ભવિષ્યમાં પોતાને ત્રણ ત્રણ પદવી મળશે અને પોતે સર્વોચ્ચ, સર્વશ્રેષ્ઠ જીવ છે એ વાત સાંભળીને તે એટલા અભિમાનમાં આવી ગયા કે જેવી રીતે ઉકળતું દૂધ તપેલામાં સમાઈ નથી શકતું ને બહાર ઉભરાવવા લાગે છે તેવી રીતે તેમને થયેલો આનંદ-માન મનમાં ન સમાયા, તીવ્ર અભિમાનમાં આવીને છત્ર દંડને લઈને તેઓ નાચવા લાગ્યા અને નાચતા નાચતા ખોલવા માંડ્યા.

आद्योऽहं वासुदेवानां पिता में चक्रवर्तीनाम् ।

पितामहस्तीर्थकुतामहो मे कुलमुत्तमम् ॥

અરે વાહ ! વાસુદેવોમાં હું પ્રથમ વાસુદેવ બનીશ. મારા પિતાજી ચક્રવર્તીઓમાં પ્રથમ ચક્રવર્તી છે. અને મારા પિતામહદાદાજી સૌ તીર્થંકરોમાં પ્રથમ તીર્થંકર છે. વાહ ! વાહ ! મારું કુળ કેવું ઉત્તમ છે ? અહા મારું કુળ....! અહા મારું કુળ....! વાહ ! હું તો વળી વાસુદેવ, ચક્રવર્તી અને તીર્થંકર પણ થવાનો છું ! આ પ્રમાણે કુલ મહત્તા અભિમાનના નશામાં ચક્રચૂર થઈને નાચતા નાચતા ખોલતા ગયા. (આ વખતે જ મરીચિએ નીચ ગોત્ર કર્મ બાંધ્યું એમ કર્મવ્રથના બાણકાર શાસ્ત્રકારો લખે છે).

કુળનું અભિમાન કરીને નીચ ગોત્ર કર્મ મરીચિએ બાંધ્યું તો પછીના ભવોમાંએ કર્મની સજા તરીકે તેમને નીચા ગોત્ર કર્મમાં જન્મવું પડ્યું. એને લીધે જ એ ત્રીજો ભવ પૂરો કરીને પછી દેવગતિમાં જઈને તેઓ યાચક બ્રાહ્મણ કુલમાં જન્મ્યા ત્યાં ત્રિદંડીપણું લીધું ફરી દેવ ફરી બ્રાહ્મણ યાચક કુળમાં જન્મ અને ત્યાં ત્રિદંડીપણું લીધું એમ પંદર ભવ સુધી ચાલ્યું. એ પછી નીચ ગોત્ર કર્મનો ઉદય પડતા ઉપરથી અદૃશ્ય થઈ ગયો અને સત્તામાં શાન્ત થઈને બેસી રહ્યો.

અર્થાત્ મહાવીરનો જીવ ૧૬માં ભવમાં રાજકુળમાં જન્મી શક્યો. ભલે કર્મ સત્તામાં પડ્યું રહ્યું છે પરન્તુ તેનો નાશ તો થયો નથી જ. આજે નહિ તો કાલે તે જરૂર ઉદયમાં આવશે. ને તે નીચ ગોત્ર કર્મ છેલ્લે છેલ્લે પણ ઉદયમાં આવ્યું જ ભગવાન મહાવીરનો આત્મા જ્યારે ૨૬મો દશમાં દેવલોકનો ભવ પૂરો કરીને ૨૭મા ભવમાં આવી રહ્યો હતો ત્યારે એ વખતે સત્તામાં પડી રહેલું એ નીચ ગોત્ર કર્મ ફરીથી ઉદયમાં આવ્યું અને ભગવાન મહાવીરને ત્રિશલાદેવીની કુક્ષીમાં લઈ જવાને બદલે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષીમાં લઈ ગયું અને મહાવીરને ૮૨ દિવસ સુધી ત્યાં રહેવું પડ્યું. આ રીતે જે નીચ ગોત્ર કર્મ જીવ બાંધે છે તેની સજા તે જીવને પોતાને અવશ્ય ભોગવવી જ પડે છે. પ્રશમરતિમાં કહ્યું છે કે-

જ્ઞાત્વા ભવપરિવર્તે જાતીનાં કોટિ શતસહસ્ત્રેષુ ।

હીનોત્તમમધ્યત્વં કો જાતિમદં બુધઃ કુર્યાત્ ॥

નૈકાન્ જાતિ વિશેષાનિન્દ્રિય નિર્ઘૃત્તિ પુર્વકાન્ સત્વાઃ ।

કર્મવશાત્ ગચ્છન્ત્યત્ર કસ્ય કા શાશ્વતાજાતિઃ ॥

રુપ-બલ-શ્રુતિ-મતિ શીલ-વિભવ પરિવર્જિતાં સ્તથા દૃષ્ટ્વા ।

વિપુલ કુલોત્પન્નાનપિ નનુ કુલમાનઃ પરિત્યાજ્યઃ ॥

“સંસારે પરિભ્રમતાં સત્વાનાં સ્વકર્મેદ્યાત કદાચિત્ બ્રાહ્મણ જાતિઃ, કદાચિચ્ચાળાલ જાતિઃ, કદાચિત્ ક્ષત્રિયાદિ જાતયઃ, ન નિત્યૈકૈવ જાતિર્ભવતિ”-સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા જીવોને સ્વકર્મને વશ થઈને-પોતેજ બાંધેલા ઉચ્ચ નીચ ગોત્ર કર્મને લીધે કદીક બ્રાહ્મણ કદીક ક્ષત્રિય, કદીક ચાંડાલ તો કદીક બીજી ત્રીજી જાતિઓમાં જન્મ લેવો પડે છે. કોઈપણ જીવની કોઈ એક શાશ્વત જાત કે કુળ નથી હોતાં. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં કરતાં લાઃખો, કરોડો જાતિઓમાં કુળોમાં જન્મ્ય, મધ્ય અને ઉત્તમ અર્થાત ઉચ્ચ નીચ કુળોમાં, જાતિ-ઓમાં જીવને ઉત્પન્ન થવું પડે છે પછી કયો બુદ્ધિમાન માણસ જાતિ કે કુળનું અભિમાન કરશે? કારણ કે કર્મને લીધે પ્રાણી ઓછી-વધતી ઈન્દ્રિયોના શરીરવળી અનેક જાતિઓમાં જન્મે છે ને મરે છે. કયાંય કોઈની કોઈ કાયમી જાતિ તો છે જ નહિ પછી અભિમાન કરવાનો શો અર્થ છે? ઉંચા ખાનદાન કુળમાં જન્મેલા મનુષ્યોએ પણ રૂપ, બળ, શાસ્ત્રજ્ઞાન, બુદ્ધિ, સંપત્તિ વગેરેને નાશવંત જાણીને તેનું કયારેય અભિમાન ન કરવું જોઈએ. જેનું ચારિત્ર દૂષિત છે તેણે તેના કુળને વિષે અભિમાન કરવાનો શો અર્થ છે? ને જો કોઈ શીલવાન, સુન્દર ચારિત્રનું પાલન કરનાર હોય તો તે તો પોતાના ગુણોથી જ સુશોભિત છે. ગુણ જ તેનાં આલુષણો છે તો પછી તેને પણ કુલનું અભિમાન કરવાની જરૂર જ કયાં રહે છે?

લાલ મદ-

ઈતિહાસ પ્રસિદ્ધ સુભૂમ ચક્રવર્તી ૬ ખંડની પૃથ્વી સાધીને ચક્રવર્તી બન્યો. ચક્રવર્તી બન્યા પછી મને દરેક કાર્યમાં સફળતા જ સફળતા

મળે છે એમ માનીને તેને લાલનું પણ અભિમાન ચઢવા લાગ્યું. તેને થવા લાગ્યું અરે વાહ ! મને કોઈ પણ કાર્યમાં નુકશાન તો થતું જ નથી હંમેશા લાલને લાલ જ થયા કરે છે. સુભૂમના મનમાં આ લાલના અહંકારથી એના મનમાં એવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે દરેકે દરેક ચક્રવર્તી દે ખંડ સાધીને ચક્રવર્તી અને છે ને એમની જ જેમ હું પણ છ ખંડ જીતીને ચક્રવર્તી બન્યો તો એમાં મારી વિશેષતા શું ? ના.....ના.....જે હું સાતમો ખંડ પણ જીતું તો એમાં મારી વિશેષતા રહેશે.

આમ વિચારીને સૈન્યને સજ્જ કરીને તે લવણ સમુદ્રને કિનારે આવ્યો. કારણ કે તે એની સામે આવેલા ઘાતકી ખંડના ક્ષેત્રને પણ જીતવા માગતો હતો. એટલામાં આકાશવાણી થઈ કે હે સુભૂમ ! નિરર્થક લોભ ન કર. ભૂતકાળમાં કોઈ ચક્રવર્તીએ સાતમો ખંડ જીત્યો નથી ને ભવિષ્યમાં પણ કોઈ નહિ જીતે. પણ આવેલું અભિમાન ખીજાની વાત સાંભળવા દે ! અભિમાની કોઈની સલાહને પણ કયાં ગણકારે છે ? ત્રિવ મદમાં બેહોશ બનીને આગળ વધવાનું શરૂ કર્યું પરંતુ લવણ સમુદ્રમાં ડૂબીને બિચારો સુભૂમ ચક્રવર્તી મૃત્યુને શરણે ગયો. મરીને તે સાતમો નરકે ગયો. લોભ કરવાથી-લાલનું અભિમાન કરવાથી તેને શો ફાયદો મળ્યો ?

ઐશ્વર્ય (વૈભવ) નો મદ :-

પૂર્વના પૂણ્યોદયે આજે ધન, સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય, ભોગવિલાસનાં સાધનો વિપુલ પ્રમાણમાં મળી ગયા હોય તો પણ એનું અભિમાન શા માટે કરવું ? ધનથી સંપન્ન શ્રીમંતોને ઘણી વાર પોતાની સંપત્તિનું અભિમાન થતું હોય એમ જોવા મળે છે. કેરી પદાર્થની માફક, શરાબની જેમ એને પણ ઘણાને નશો ચઢ્યો હોય તેવું દેખાય છે. લક્ષ્મીના નશામાં ધનથી અંધ બનેલો માણસ, જગતમાં ઘણું મોટું અનર્થ સર્જી બાંધે છે. લક્ષ્મીને મેળવવી સહેલી છે પરંતુ મળેલી લક્ષ્મીને પચાવવી લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરવો એ ઘણું મુશ્કેલ છે. ધનવાને સૌમ્ય, વિનયી બનવું જોઈએ પરંતુ એ ઘણું મુશ્કેલ છે.

દશાણ્વલદ્ર જેવા અત્યંત ધનાઢય રાજાને પણ પ્રભુ મહાવીરને સમવસરણુમાં વન્દન કરવા જતી વખતે પોતાની લક્ષ્મીનો ગર્વ થયો,

“અરે ! આજ સુધી કોઈ ન ગયું હોય એવા આડંબરથી, મારી ઋદ્ધિ-સિદ્ધિનું પ્રદર્શન કરતાં કરતાં હું વન્દન કરવા જાઉં,” આ વિચારથી તે પોતાની ભારે વિચારણ ચતુરંગી સેનાને સાથે લઈને રાજશાહી ઠાઠમાઠ સાથે પ્રભુના દર્શનાર્થે નીકળ્યો. પ્રભુના દર્શન-વન્દન માટે જવું છે ત્યાં આટલા આડંબરનું પ્રદર્શન શા માટે ?

દેવલોકના અધિપતિ સૌધર્મેન્દ્ર અવધિજ્ઞાનથી આ દ્રશ્ય જોયું. દશાર્ણભદ્રના અભિમાનને દૂર કરવાને માટે તે પણ સામેથી એના કરતાં બમણી ઋદ્ધિ-સિદ્ધિનો આડંબર કરીને પ્રભુને વન્દન કરવા માટે આવ્યો. સંસારમાં લક્ષ્મીનંદન, ધનાઢયોનું અભિમાન ક્યારે ઉતરે છે ? જ્યારે શેરને માથે સવાશેર આવે છે ત્યારે. અહીં પણ એમ જ બન્યું. દશાર્ણભદ્ર રાજાએ પોતાનો વૈભવ આડંબરથી દેખાડ્યો તો સૌધર્મેન્દ્રે એનાથી પણ બમણી સજ્જવટ કરી અને તે સમવસરણના દ્વાર ઉપર આવી પહોંચ્યો, વૈભવ પ્રદર્શનની સ્પર્ધામાં રાજા હારી ગયો. પ્રભુની પાસે દીક્ષા લઈને રજોહરણથી વંદન કર્યું. આ જોઈને ઈન્દ્ર પણ દશાર્ણભદ્રના પગમાં પડીને તેમને વન્દન કર્યું અને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું કે જે તમે કર્યું તે હું નહિ કરી શકું, અભિમાનના જતા રહ્યા પછી, વિનય આવ્યા પછી તો માણસનું વર્તન એકદમ સુધરી જાય છે. અભિમાનથી નુકસાન થાય છે અને નમ્રતાથી, વિનયથી લાભ થાય છે. વિનય ધર્મનું મૂળ છે. વિનયથી આગળ જતાં મોક્ષ મળે છે. તેથી ગમે તેટલી ધન-સંપત્તિ, અશ્વર્ય મળે તો પણ માણસે તેનું અભિમાન ન કરવું જોઈએ. ત્યાગનો માર્ગ જ અભિમાનને નષ્ટ કરવાનો ઉત્તમ રસ્તો છે.

બળ મદ-શક્તિનું અભિમાન :-

કેટલાંક લોકોને પોતાની શક્તિનું પણ અભિમાન થાય છે. અરે હું તો કેવો છું, મને મારનાર કોઈ આ દુનિયામાં પેદા જ થયું નથી. કોની તાકાત છે કે મને મારે ! હું અજર અમર છું. મગધના સમ્રાટ બિંબિસાર (શ્રેષ્ઠિક) રાજાએ ગર્ભિણી હરિણિનો શિકાર, કરીને પોતાની શક્તિનું અભિમાન કર્યું. ‘મારા જેવી શક્તિ છે કોઈ બીજા પાસે ?’ ‘એક જ તીરથી મેં બે જીવોનો વધ કર્યો ? વિચાર કરો, એવી શક્તિ શું કામની કે જે પાપ કરાવે ? છેવટે આ અભિમાનના ફળ સ્વરૂપે

શ્રેણિકને નર્કમાં જવું પડ્યું. શું આપને બળ પ્રાપ્ત થયું છે તો તે પાપ કરવા માટે મળ્યું છે? શું વધારે શક્તિ ખીન્યોને મારવા માટે મળી છે? અરે! એને આપ એ શક્તિનો ઉપયોગ કરીને કોઈનું રક્ષણ કરી શકો છો. કોઈને બચાવી શકો છો. શક્તિના નશામાં ચક્ર્યૂર થઈને ફરતા મોટા મોટા માંધાતાઓ આજે માટીમાં મળી ગયા છે. હિટલર, લેનિન, સુસોલિની અર્ચલ યાદ્યાખાન વગેરે મોટા મોટા શક્તિશાળી કહેવાતાઓની આજે કઈ દશા છે? તેમની કેવી દુર્દશા થઈ? હિટલરનું મૃત્યું કેવી રીતે થયું? મોટા મોટા ઈતિહાસ પ્રસિદ્ધ માંધાતા એવી રીતે માટીમાં મળી ગયા કે આજે એમનું નામ-નિશાન સુદ્ધાં રહ્યું નથી. તો પછી હે, મૃત્યુલોકના માનવ! નાશવંત શરીરના માટીના પુતળા! અભિમાન કરીને નરકમાં જવાનું તું કેમ પસંદ કરે છે? વિશ્વસઝાટ બનવાનું સ્વપ્નું સેવનાર સિકંદર પણ છેવટે ખાલી હાથે અને ખુલ્લે હાથે ગયો. સાથે શું લઈ ગયો? આ ધરતી ઉપર અનેકોનું લોહી વહેવડાવીને છેવટે ખાલી હાથે ચાલ્યા જવું એ શું સારું છે?

યુદ્ધ કરવા માટે સદા અચેસર રહેલા પોતાના કાઠા રાજા મુંજને લોજકુમારે એક અકૃમિમાં વ્યંગમાં માર્મિક શબ્દો લખીને મોકલ્યા કે “કાકાશ્રી, મોટા મોટા માંધાતા અને મહારથીઓ અનેક રાજાઓ અને મહારાજાઓ બધા આ પૃથ્વી ઉપરથી ખાલી હાથે વિદાય થયા, કોઈની સાથે પૃથ્વી ગઈ નથી પણ મને લાગે છે કે કદાચ તમારી સાથે આ પૃથ્વી આવશે અથવા તમે એને સાથે લઈ જશો.” બસ આ માર્મિક શબ્દોએ મુંજ રાજાનું અભિમાન ઉતારી નાંખ્યું તે ગળી ગયું. હંભરો હંડ ખેઠક રોજ કરતા સશક્ત યોદ્ધાને પણ રોગથી પીડાઈને મરવું પડે છે. સપ્ત ધાતુની બનેલી આ માટીની કાયા કયારે માટીમાં મળી જશે. નાશવંત શરીર કયારે નાશ પામશે ક્ષણભંગુર આયુષ્ય કયારે સમાપ્ત થઈ જશે તેની ખબર નહિ પડે કારણકે યમરાજ કાયમ માટે મોં ખુલ્લું રાખીને જ ઉભા છે. કયારે આંખો સદાને માટે બંધ થઈ જશે તેની ખબર નથી અને નિરર્થક દુનિયાભરનું અભિમાન શા માટે કરવું? પ્રશમ રતિકાર કહે છે કે—

બલ સમુદિતોઽપિ યસ્માન્નર : ક્ષણેન વિબલત્વમુપયાતિ ।
 બલહીનોઽપિ ચ બલવાન્ સંસ્કારવશાત્ પુનર્ભવતિ ॥
 તસ્માદનિયત ભવં બલસ્ય સમ્યગ્ વિભાવ્ય બુદ્ધિવલાત્ ।
 મૃત્યુબલે ચાઽવલતાં મદં ન કુર્યાદ્ બલેનાપિ ॥

ગમે તેટલો બળવાન અને સશક્ત માણસ કેમ ન હોય ? એ પણ એક દિવસ અશક્ત અને કમજોર બની જાય છે અને સૂકલકડી જેવો કમજોર પણ ખૂબ ખાઈ પીને કસરતાદિ કરીને અથવા તો વીર્યાન્તરાય કર્મનો ક્ષયોપક્ષમ થવાને લીધે બળવાન સશક્ત બની જાય છે. તેથી પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને શક્તિ-બળને અસ્થિર બાળીને અને યમરાજ (મૃત્યુ) ની સામે શારીરિક શક્તિની પણ નિર્બળતાને બાળીને મળેલી શક્તિનું કદી પણ અભિમાન ન કરો. બાહુના બળવાળા બાહુબલીએ ભરતજી પર ઉગામેલી પોતાની મુઠ્ઠીની પ્રહાર કરવાની શક્તિને વાળી લીધી. મોટા ભાઈ ઉપર તે શક્તિનો ઉપયોગ કરવાને બદલે પોતાના મસ્તક ઉપર કરીને ચુદ્ધના મેદાનમાં જ કેશનો લોચ કરી દીધો ને મળેલી શક્તિનો સદુપયોગ કર્યો એ જ તેમની મહાનતા હતી.

રૂપનું અભિમાન

અનેક પ્રકારના મદોમાં રૂપનું અભિમાન એ પણ એક પ્રકારનો મદ જ છે. ઘણું ખરું સ્ત્રીઓમાં આ રૂપનો મદ વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે. પૂર્વ જન્મની તપ-ત્યાગમય સાધનાથી, પરોપકાર આદિના સેવનથી શુભ પુણ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરવાને લીધે આજે રૂપ-રંગ સારા મળ્યા છે. કેટલાક જીવોએ પુણ્ય નથી બાંધ્યું, પાપ કર્મનું ઉપાર્જન કર્યું છે, એનો અર્થ એ નથી કે આપણે આપણને મળેલા સુંદર રૂપનું અભિમાન કરીએ બીજાની કુરૂપતા જોઈને પોતાના રૂપ સૌંદર્યનું અભિમાન કરવું એમાં એક પ્રકારની મૂર્ખતા છે.

સનત ચક્રવર્તીને પોતાના રૂપનું ખૂબ અભિમાન હતું. દેવતાઓ પણ મારું રૂપ જોવા આવે છે એના અભિમાનમાં ખૂબ ઠાઠમાઠથી સાજ સજીને, સોળ શુંગાર સજીને રાજ્યસભામાં દેવતાઓની સમક્ષ

આવ્યો. દેવતાઓએ સનતકુમાર ચક્રવર્તીએ મારેલી પાનની પિચકારીમાં ચાલતા ક્રીડાઓ દેખાડયા તો રાજા આશ્ચર્યચક્રિત થઈ ગયો. આવું રૂપ શા કામનું ? આ શરીર તો મત્તમૂત્ર અને દુર્ગંધથી ભરેલું છે. કંકત એ બધું ગોરી ચામડીથી ઢંકાયેલું છે એનું અભિમાન શું કરવું ? શાસ્ત્રોમાં સાચું જ કહ્યું છે કે-

કઃશુક્ર શોણિત સમુદ્ભવસ્ય સતતં ચયાપચયિકસ્ય ।
રોગ જરા પ્રાશ્રાયિણો મદાવકાશોઽસ્તિ રૂપસ્ય ॥
નિત્યં પરિશીલનીયે ત્વમ્માંસાચ્છાદિતે કલુષપુર્ણે ।
નિરચયવિનાશ ધર્મિણિ રૂપે મદકારણં કિં સ્યાત્ ॥

રજ વીર્યના (મિશ્રણથી) પેદા થયેલું આ પૈદ્ગલિક શરૂર જે સદા વધે ઘટે છે. વૃદ્ધાવસ્થાનું જે સ્થાન છે. એમાં અભિમાનને સ્થાન જ ક્યાં છે ? આપણે હંમેશા એને ખવડાવી-પીવડાવીને હૂંટ-પુંટ કરીએ છીએ. લોહી માંસ ચામડીથી ઢંકાયેલું છે. મળ-મૂત્રથી ભરેલું, કંક, થૂંકને વહેવડાવતું આ શરીર ઉપરથી ગોરી ચામડી મઢઈ હોવાને લીધે શું અભિમાન કરવા લાયક બની જાય છે ? અરે ! ક્ષણિક આયુષ્યવાળું, રોગીષ્ટ શરીર કે જે કોઈને કોઈ એક દિવસ તો જરૂર બળીને ભસ્મ થવાનું જ છે એના ઉપર અભિમાન કરવાનું ? આ તો આપની કમજોરી છે. કમજોર વધારે અભિમાન કરે છે. ગંભીર, સમજદાર, જ્ઞાની પુરૂષ તો આ કાયાનો બને તેટલો કસ કાઢી લે છે. તપશ્ચર્યા કરીને આત્મકલ્યાણ સાધે છે, સુંદરીએ પોતાના રૂપને ઝાંખુ પાડવાને માટે સાઈક હજાર વર્ષ સુધી આયંબિલની તપશ્ચર્યા કરી હતી.

તપ મદ

કોઈ કોઈ વાર એવું પણ બને છે કે તપસ્વીને પણ પોતાની તપશ્ચર્યાનું અભિમાન થઈ જાય છે. હા, જે લોકોનું ક્ષુધાવેદનીય કર્મ શાન્ત થઈ ગયું હોય છે તે લોકો વધારે તપશ્ચર્યા કરી શકે છે. ભૂખ, સહન કરીને વધારે તપ કરી શકે છે. પરંતુ જેનું ક્ષુધાવેદનીય કર્મ જોરદાર રીતે ઉદ્યમમાં હોય તેઓ વધારે તપ કરી શકતા નથી. કેટલાક

વારંવાર તપ કરવાના અભ્યાસને લીધે ઘણી મોટી તપશ્ચર્યા સહેલાઈથી કરી શકે છે. પરંતુ એમની સામે લાલબત્તી ધરતા જ્ઞાની મહાપુરુષોએ કહ્યું છે કે વધારે તપ તપીને જો થોડુંક અભિમાન કરીએ તો એ કરેલા બધાય તપ ઉપર પાણી ફરી વળે છે. તપસ્વી તપશ્ચર્યાનું ફળ હારી જાય છે. તપસ્વીનું જ્ઞાન-સન્માન થાય છે. પણ એણે એનું અભિમાન ન કરવું જોઈએ. નહીં તો તે હાથમાં આવેલી બાજી ગુમાવી બેસશે. જેમ ક્રોધ કરવાથી તપ નિષ્ફળ જાય છે તેમ માન-અભિમાન કરવાથી પણ તપ સમાપ્ત થઈ જાય છે. કુરગડુ મુનિથી તપ નહોતું થતું ને એમના સાથી મુનિઓ માસક્ષમણની તપશ્ચર્યા કરતા હતા.... પરંતુ કષાયમાં ક્રોધમાં-માનમાં આવીને તેઓ બાજી હારી ગયા. તપને ફેંક કરી દીધું ને સમતાના સાધક કુરગડુ મુનિ બાજી હતી ગયા.

શ્રુત (જ્ઞાન) નું અભિમાન

સંસારમાં દરેક જીવેને પોત પોતાના કર્મને અનુસારે વધતી કે ઓછી બુદ્ધિ મળે છે. દરેકની બુદ્ધિ, દરેકનું જ્ઞાન એક સરખું નથી હોતું. પોત-પોતાના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના વધતા-ઓછા ક્ષયોપક્ષને આધારે દરેક જીવને વધતી ઓછી બુદ્ધિ મળે છે. બુદ્ધિનો આધાર ભોજન ઉપર નથી પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ઉપર છે. તેથી બુદ્ધિ-શાળીએ પોતાના જ્ઞાનનું અભિમાન કરી પણ ન કરવું જોઈએ. જ્ઞાની પણ અભિમાન કરીને બાજી હારી જાય છે. નવા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી વંચિત રહી જાય છે.

શાસ્ત્રોમાં વાત આવે છે કે સ્થૂલિભદ્ર જેવા જ્ઞાની મહાત્માને જ્યારે એમની દીક્ષિત બહેનો સેષ્યા, વેષ્યા, રેષ્યા વગેરે વંદન કરવા ગઈ, ત્યારે સ્થૂલિભદ્રજીના મનમાં અભિમાનને લીધે એવો વિચાર આવ્યો કે, હું મારી બહેનોને દેખાડું તો ખરો કે હું પણ કંઈક છું આ અહંકારને લીધે તેઓ સિંહનું રૂપ લઈને ગુફામાં બેઠા બહેનો તો ગુફામાં સિંહને બેઠેલો જોઈને ડરીને ભાગી ગઈ. ગુફા મહારાજે એનું સહસ્ય સમજી લીધું. સાધવીજીઓને ફરીથી વંદન કરવા મોકલી. સ્થૂલિભદ્ર જેવા કાજળની કેટડીમાં રહીને કામને જીતનારા જ્ઞાને ન પચાવી શક્યા, ન જીરવી શક્યા. એ બનાવમાં આ કલિયુગની અસર

છે એમ વિચારીને ભદ્રબાહુ સ્વામીજીએ એમને બાકી રહેલા ચાર પ્રશ્નોનો માત્ર પાઠ આપ્યો. અર્થ ન સમજાવ્યા. કેને નુકશાન થયું? ફક્ત થોડી ક્ષણે પૂરતા કરેલા અભિમાનને લીધે કેટલું મોટું નુકશાન વેઠવું પડ્યું! મોટા મોટા જ્ઞાની મહાત્માઓને પણ અભિમાન કેટલું સતાવે છે.

ભૂતકાળની વાત છે. એક આચાર્યશ્રીને ઘણું જ્ઞાન હતું. કેટલીએ વાર કેટલાયે શિષ્યો એમને પ્રશ્નો પૂછી પૂછીને પોતાની જિજ્ઞાસાને સંતોષતા હતા. તેમને અભિમાન આવી ગયું. અહંકારને કારણે-માન કષાયને લીધે તેમણે એવું ચીકણું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધ્યું કે આગામી ભવમાં 'મારૂં-માતૃ' જેવા બે શબ્દોને યાદ રાખવાનું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. વર્ષો સુધી ગોખ્યા કરવા છતાં આ બે શબ્દો પણ તેમને યાદ ન રહ્યા. છેવટે સાડા બાર વર્ષ સુધી આચંબિલના તપની તપશ્ર્ચર્યા કરવી પડી, ત્યારે છેવટે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. જ્ઞાનીને અભિમાન નીચે પટ્ટી નાખે છે. અભિમાનનું કામ જ પતન કરવાનું પાઠી દેવાનું છે. પછી ભલેને તેને આશ્રય આપનાર જ્ઞાની હોય કે રૂપવાન હોય કે ધનવાન હોય કે તપસ્વી હોય, અભિમાન દરેકનું પતન કરે છે જ્ઞાનીની શોભા એમાં છે કે તે વધારે નમ્ર, વિનમ્ર વિનયી બને. શ્રેણિક જેવા સમ્રાટે પણ ચોરને જ્યારે સિંહાસન જેવા ઉચ્ચાસન ઉપર બેસાડ્યો ત્યારે તેમનો વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ. આજે તો બિલકુલ વિપરિત પરિસ્થિતિ છે. અભિમાનની વૃત્તિને રાખીને વિદ્યા લેવા જનારને વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી.

જ્ઞાનં મદદર્પહરં માદ્યતિ તસ્ય કો વૈદ્યઃ ? ।

અમૃતં યસ્ય વિષાયતિ, તસ્ય ચિકિત્સા કથં ક્રિયતે ? ॥

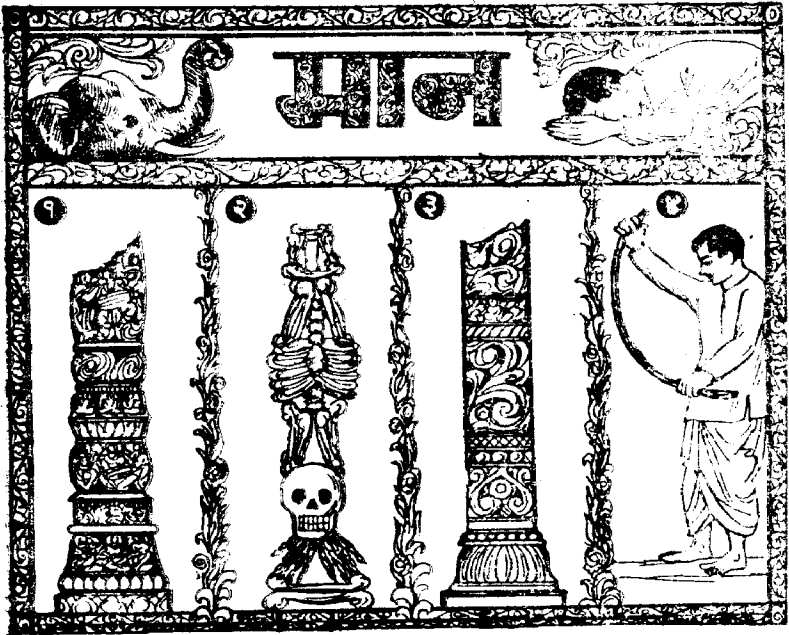
અરે! જે જ્ઞાન અભિમાનનો નાશ કરવાને માટે સમર્થ છે તે જ્ઞાનને લીધે જ જ્ઞાની તેનું અભિમાન કરવા માટે તો પછી એને માટે કોણ વૈદ્ય બની શકશે? જે અમૃત પણ કોઈને પોતાનાથી ઉલટી વિષ જેવી અસર કરે તો પછી એની ચિકિત્સા રીતે કરવામાં આવે? બ્રહ્મા પણ તેની ચિકિત્સા નથી કરી શકતા એટલે જ્ઞાનીનું જ્ઞાનીપણું એનામાં છે કે....જેટલું વધારે જ્ઞાન તેની પાસે હોય તેટલી વધારે નમ્રતા, વિનમ્રતા રાખે એમાં એની શોભા છે.

સા વિદ્યા યા મદં હન્તિ, સા શ્રીર્યાડર્થિષુ દીયતે ।
ધર્માનુસારિણી યા ચ સા બુદ્ધિરભિધીયતે ॥

(વિદ્યા (જ્ઞાન) તે જ છે કે જે માન-અભિમાનનો નાશ કરે. તે જ લક્ષ્મી સાર્થક છે કે જે દીન-દુઃખ્યાઓને દેવામાં આવે અને જે બુદ્ધિ ધર્મને અનુસરનારી હોય તો તે બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ છે અર્થાત્ અભિમાન કરતાં અટકવામાં જ આ ણી શોભા છે.

અભિમાનના ૪ પ્રકાર

૧	૨	૩	૪
અનંતાનુબંધો	અપ્રત્યાખ્યાનીય	પ્રત્યાખ્યાનીય	સંજવલન



આમ જોઈએ તો, તો અભિમાન એ અભિમાન જ છે. છતાં પણ દરેક જીવો જે જે અભિમાન કરે છે તેની તરતમતાને લીધે તેનાં પુદા જુદા ભેદ પડે છે. કોઈનામાં જોરદાર અભિમાન હોય છે તો કોઈનામાં તેની માત્રા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે. કોઈનું અભિમાન કાંબા વખત સુધી ટકે છે તો કોઈનું અભિમાન ટૂંક જીવી હોય છે. કોઈનું અભિમાન નરમ હોય છે તો કોઈકનું વધારે પડતું કડક હોય છે. આ તરતમતાને લીધે તેના ચાર ભેદ પડે છે. ઉપમાના દષ્ટાંતથી જલ્દીથી સમજાઈ જાય એટલા માટે ચિત્રમાં દષ્ટાંત દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યું છે.

(૧) અનંતાનુબંધી માન કષાય-

જેવી રીતે પથ્થરનો થાંભલો જાંઘીબર વળતો નથી, ઝુકતો નથી. એમને એમ સ્થિર ઉભો રહે છે તેવી જ રીતે અનંતાનુબંધી માન કષાયવાળો માણસ અભિમાનમાં સ્થિર રહે છે. અચ્છડ રહે છે. જાંઘીબર તે અચ્છડ જ રહે છે. ક્યારેય નમતો નથી. અનંતાનુબંધી માન કષાયની કાળ મર્યાદા જીવનભરની હોય છે. તે અનંત અનુબંધ કરાવે છે. તેને લીધે જીવ નરક ગતિમાં જાય છે.

(૨) અપ્રત્યાખ્યાનીય માન કષાય

ખીચું અપ્રત્યાખ્યાનીય માન પથ્થરના થાંભલાથી કંઈક નરમ આપણા હાડકા જેવું હોય છે. અભિમાનમાં કેટલી અચ્છડતા હોય છે તેની માત્રા સમજાવવાને માટે પદાર્થોની સાથે તેને સરખાવવામાં આવે છે. હાડકાં પણ મજબૂત હોય છે. તે પણ જલ્દીથી નથી વળતાં, છતાં આસન, વ્યાયામ, અંગમરોડ વગેરે કસરતો કરતાં રહીએ. વર્ષના અન્તે હાડકાઓ વળવા માડે છે. સરકસના કલાકારોને જેમ બાળપણથી જ અંગમરોડની કસરત કરાવવામાં આવે છે તો એમનું શરીર રખમરની જેમ ગોળ ગોળ હરે છે, ફરે છે, વળે છે. તેવી જ રીતે આ ખીચું અપ્રત્યાખ્યાનીય માન ૧ વર્ષની અર્ધવિવાળા હાડકા જેવું છે. જે વર્ષ પછી ઝુકે છે.

(૩) પ્રત્યાખ્યાનીય માન કષાય-

ત્રીજા પ્રકારનું પ્રત્યાખ્યાનીય માન લાકડાના થાંભલા જેવું હોય છે. લાકડું તો હાડકાથી પણ ઓછું કડક હોય છે. મહેનત કરવાથી

તે ચાર મહિનામાં પણ ઝુકી જાય છે. એ રીતે પ્રત્યાખ્યાનીય માન જ મહીનાની અવધિ સુધીમાં ઝુકી જાય છે તેથી તેને કાઠવત્ કહેવામાં આવ્યું છે.

(૪) સંજવલન માન કષાય :-

આ તો બહુ જલ્દીથી નષ્ટ થઈ શકે તેવું અભિમાન છે. ચિત્રમાં દર્શાવ્યા અનુસાર એ વાંસની સોંટી જેવું હોય છે. જોકે વાંસની સોંટી સીધી ને કડક રહે છે છતાં પણ એને જે તરફ વાળીએ તે તરફ તે વળે છે. આ સંજવલન માન પણ તેના જેવું જ છે. અભિમાન ઘડીકભર માટે આવી તો જાય છે. પરંતુ પાછી તરત નમ્રતા પણ આવી જાય છે, સમજાવવાથી તે તરત ચરણોમાં ઝુકી જાય છે. એની વધારેમાં વધારે લાંબી કાળ મર્યાદા ફક્ત દિવસની જ બતાવવામાં આવી છે.

બાહુબલીજનું અભિમાન :-

બાહુબલીજીએ ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય ભાવથી યુદ્ધના મેદાનમાં જ પોતાની સુઠીને માથા ઉપર લઈ જઈને કેશનું દોચન કરીને હીક્ષા લઈ લીધી. પરંતુ અભિમાન આવ્યું ને થયું કે હમણાં હું સમવસરણમાં પ્રભુની પાસે નહીં જઈ કારણ કે અઠાણુ ભાઈઓએ મારા પહેલાં હીક્ષા લીધી છે. ને આમ તો એ બધા ઉંમરમાં મારાથી નાના છે. છતાં હીક્ષાનો પર્યાય એમને વધુ હોવાને કારણે મારે એમને વંદન કરવું પડશે. તેથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ હું પ્રભુની પાસે જઈશ તેથી કેવળજ્ઞાનમાં આગળ વધી જવાને લીધે ચારિત્રમાં આગળ હોવા છતાં મારે નાના ભાઈઓને વંદન નહિ કરવું પડે. વિચાર તો કરો! કેવળજ્ઞાન જેવી પવિત્ર વસ્તુ પણ મેળવવાનું મન થવામાં વચ્ચે અભિમાન આવી ગયું. ભાવ ખરાબ નહોતો, ભાવ તો ખૂબ ઊંચો હતો પણ વચમાં આવી ગયેલું માન ખરાબ હતું. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે કાઉરસગ્ગ ધ્યાનમાં ઉભા રહ્યા. ક્યાં સુધી? કેટલા સમય સુધી? પૂરા બાર મહીના સુધી. એક વર્ષ સુધી કાઉરસગ્ગમાં ઉભા રહ્યા. આપણને એક કલાક સુધી ઉભા રહેવું પણ કેટલું મુશ્કેલ પડે છે? પક્ષીએ, દાઢીમાં માળા બતાવી હીધા. પણ ઉપર થઈને ઘાસની વેલો માથા સુધી પહોંચી ગઈ. આવા સમયે મોકો જોઈને પિતા

તીથંકર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ પ્રાહ્લી-સુંદરિ સાધવીજીએને તેમની પાસે મોકલી જે પૂર્વાશ્રમની તેમની બહેનો હતી. તેઓએ આવીને એટલું જ કહ્યું કે

“વીરા મારા! ગજ થકી ઉતરો....ગજ ચઢે કેવળ ન હોય રે”

હુ ભાઈ! તમે હાથી ઉપરથી નીચે ઉતરો, હાથી ઉપર ચઢવાથી કેવળજ્ઞાન તથા મળતું.

પોતાની બહેન સાધવીજીઓનાં શબ્દો સાંભળીને એકા એક બાહુબલીજીનું મન ચોંકી ઉઠ્યું. અરે! આ સાધવીજીઓ છે. બુદ્ધું કેમ જોલે છે? હાથી ક્યાં છે? હું હાથી ઉપર ક્યાં બેઠો છું? કેવી વાતો કરે છે? પરંતુ સમજદારને તો ઈશારો જ પૂરતો હોય છે. વિચાર કરતાં તેઓ જાતે જ સમજી ગયા. હા, હા, ખરી વાત છે. હું અભિમાન રૂપી હાથી ઉપર ચઢ્યો છું તો મને કેવળજ્ઞાન ક્યાંથી થાય? અરે! આ તો મારી મોટી ભૂલ છે. તરત નમ્ર બની ગયા. સારું, સારું ચલો હમણાં જ જાઉં. અઠાણુ ભાઈઓ ઉંમરમાં ભલે મારાથી નાના છે પણ ચારિત્રની વયમાં તો તેઓ મારાથી મોટા છે જ. હું હમણાં જ જઈને તેમને વન્દન કરું. બસ, આત્મા જાગૃત થઈ ગયો પછી તો કંઈ કહેવું જ નથી પડતું. ભાઈઓને વન્દન કરવા જવા માટે જેવો પગ ઉપાડ્યો કે તરત જ કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું. ફક્ત એક ક્ષણ ઉઠાવતામાં જ! અર્થાત કેવળજ્ઞાન કેટલું નજદીકમાં હતું! આટલું પાસે હોવા છતાં પણ અભિમાનના પાતળા આવરણથી કેવળજ્ઞાનને રોકાઈ તો જવું જ પડ્યું.

અભિમાનથી નુકસાન :-

કષાયથી કહી પણ કોઈને ક્ષાયદો થાય એ સંભવિત જ નથી. કષાય સર્વથા નુકસાન કારક છે એમાં તો અંશમાત્ર પણ શંકાને સ્થાન નથી. માન વિનયને રોકે છે. સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવ્યું છે કે—“માને વિનય ન આવે રે....વિનય વિના વિદ્યા નહિ....તો કિમ સમક્ષિત પાવે રે....રે જીવ માન ન કીજીએ.” માનની સબબાચના આ શબ્દો ઉપર ધ્યાન આપો. માન વિનય ગુણનું અવરોધક છે. એ વિનયને

આવવા નથી દેતું અને વિનય વિના વિદ્યા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થશે ? માન-અભિમાન કરવાથી જ્ઞાન મળતું નથી અને જો મળેલું હોય તો પણ તે અભિમાન કરવાથી ચાલ્યું જાય છે. અને વિદ્યા-જ્ઞાન જ ન હોય તો પછી સમકીર્ત ક્યાંથી મેળવશે ? આ રીતે એક પગથીયું નીચે ગબડવાથી આખી નીસરણી પરથી નીચે જ ગબડતા રહેશે. અભિમાની નવું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, તે નવા જ્ઞાનથી વાંચત રહી જાય છે. એક કહેવત કહે છે કે,

“જાણ આગળ અજાણ રહીએ, આગ આગળ પાણી”

જાણકારની સામે અજાણ દેખાવું સારું છે. આગની આગળ જેમ પાણી જેવા બનીને રહેવામાં ફાયદો છે તેવો નમ્રતા રાખવામાં ફાયદો છે. અભિમાનીનો ગર્વ દીવા સ્વપ્ના જેવો હોય છે. તે પોતે પોતાની મેળે જ પોતાના વિષયમાં પોતાને મોટો સમજી બેસે છે. હું આવો છું હું તેવો છું. અરે મારાથી મોટો બીજો છે જ કોણ ? અરે ભાઈ ! તમે તમારી જાતને ગમે તે માની લો પણ પોતાના વિષયમાં પોતાની ધારણા કદાચ જૂડી પણ હોય. તમે કેવા છો તે તમારે બીજાની દ્રષ્ટિમાંજેવું પડે. આપણે બીજાની દ્રષ્ટિએ કેવા છીએ ? જેવી રીતે આપણે પોતાને દર્પણમાં જોઈએ છીએ. તેવી જ રીતે સમાજ તમારું દર્પણ છે. સમાજની દ્રષ્ટિમાં તમારું સ્વરૂપ કેવું છે તેના ઉપર તમારા સ્વરૂપનો આધાર છે. પોતે પોતાની જાતે પોતાને કંઈક માની લેવું એ ખોટી ધારણા છે એમાં અહંકારની માત્રા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. સત્તાધારી-એને પોતાની સત્તાનું કેટલું અભિમાન હોય છે ? સત્તાના નશામાં અંધ-મદાન્ધ કેટલીકવાર હજારગણું નુકસાન કરાવી દે છે સત્તા-મોટા ઉંચા પદની સત્તા જો માણસને પચે નહિ તે! તેને અજીર્ણ થઈ જાય છે. તેના મનમાં સત્તાનો મદ સમાતો નથી. લોજનનું અજીર્ણ તો કદાચ એક બે દિવસ માટે જ પેટમાં દર્દ ઊભું કરી દે છે. પરંતુ સત્તાનું અજીર્ણ તો હજારો માણસોને મારી નાખશે. રાજ્યના ઉંચા પદ ઉપર બેઠેલા રાજાઓ, મંત્રીઓ અને સામંતોએ કેટલાઓને મોતને ભેટાડી દીધા છે. ધરતી પરના એમના અસ્તિત્વને જ મટાડી દીધું. એમનું નામનિશાન પણ ખાકી નથી રાખ્યું.

સંસારમાં આપણું માન, યશ, કીર્તિ વધે ત્યારે તો આપણે ખાસ સંભાળવું જોઈએ કે રખેને કયાંક, માન અભિમાન આપણામાં પ્રવેશી ન જાય. માન અનેક ગુણોનો ઘાત કરે છે. તે ગંભીરતા અને ધીરજને તો પાસે ઢૂંકવા જ નથી દેતું. પરિણામે માન કષાય મનુષ્યને ઉચ્છૃંબલ, ઉદ્ધત બનાવે છે. જે માનને પોતાની મર્યાદામાં વશમાં નથી રાખી શકતો તેની હાલત વધારે ખરાબ થઈ જાય છે. વિચાર કરો કે સ્ત્રીએ જો અભિમાન કરવા માંડશે તો તેનું પરિણામ કેવું આવશે. અરે ભાઈ! માન પણ કેાણ લઈ શકે છે? દૂધ પચાવવાની પણ શક્તિ ન હોય ત્યાં દૂધપાક, રખડી જેવી ભારે વસ્તુ કયાંથી પચશે? એને પણ પચાવવા માટે શક્તિ જોઈએ છીએ. એ જ રીતે માનને પણ પચાવવા માટે શક્તિ જોઈએ. દરેક જણ પોતાને મળતું માન પચાવી નથી શકતા. ત્યાં મહાન અનર્થ થઈ જાય છે. જો તમે ગંભીર અને ગુણવાન હોશો તો માન તમને વધારે નહીં સતાવી શકે. ગંભીરતાનો ગુણ આત્માનું રક્ષણ કરે છે. પહેલાથી જેનામાં ગંભીરતાનો ગુણ હોય, તે જ પોતાને મળેલી ધન-સંપત્તિને, ઐશ્વર્યને પચાવી શકે છે. નહીં તો થોડું મળ્યું હોય તેના ઉપર પણ વધારે અભિમાન કરનારનું પતન થાય છે. એક ગરીબ માણસને પાંચ લાખની ઢોટરી લાગી. પાંચ લાખનું નામ પડતાં જ તે ખુબ હર્ષાવેશમાં આવી ગયો. અરે વાહ! વાહ! ૫ લાખ. શું કમાલ થઈ ગઈ આ રીતે ખેલતા, ઉછળતા, નચતા તે બે દિવસમાં ગાંડો થઈ ગયો. પોતાની જાતને સાંભળી ન શક્યો.

અભિમાન કોણ વધારે કરે છે !

सम्पूर्णकुम्भो न करोति शब्दमर्घो घटो घोषमुपैति नुनम् ।
विद्वान् कुलीनो न करोति गर्व, गुणैर्विहीना बहु जल्पयन्ति ॥

કહેવાય છે કે પૂરો ભરેલો ઘડો છલકાતો નથી. અવાજ નથી થતો. પરંતુ જો ઘડો અડધો ભરેલો હોય તો તેનો અવાજ થાય છે. પાણી છલકાય છે. એજ રીતે વિદ્વાન કુલીન જ્ઞાની અભિમાન નથી કરતો. પરંતુ ગુણરહિત અલ્પજ્ઞાની-અજ્ઞાની જ વધારે ખેલ ખેલ કરે છે. કહેવાય છે કે—“A little Knowledg is more dangerous.”

અધુરું જ્ઞાન ખતરનાક હોય છે. અલ્પજ્ઞ અને અજ્ઞાની જે વધારે માન-અભિમાન કરે છે, વધારે ખોલે છે તો તે વધારે નુકસાન પામી શકે છે. જે તમારી પાસે થોડું જ્ઞાન છે તે વધારે અભિમાન કરતા હો તો હંમેશાં એ વિચાર કરો કે હું જીવ! તારી પાસે તો શું છે? આ જગતમાં સૌથી વધારે ચરમ સીમા સુધીની, દરેક વસ્તુ જે કોઈને પામી શકે છે તે તીર્થંકર મહાપુરુષોને મળી છે. જ્ઞાન, તપ, રૂપ જાતી, કુળ, બલ, અશ્વર્ય વગેરે જગતની દરેક વસ્તુઓ ઉત્કૃષ્ટ રૂપમાં એમને મળી છે છતાં પણ ક્યારેય લેશ માત્ર પણ અભિમાન કરવાનું નામે નથી લીધું. ક્યારેય, કોઈ પણ તીર્થંકરના જીવન ચરિત્રને તમે જોશો તો અંશ માત્ર પણ અભિમાન તેમણે સેવ્યું હોય તેવું જોવા નહિ મળે. આપણે પણ એ જ વિચારવું જોઈએ કે પુણ્યને વશ મને જે કંઈ મળ્યું છે તેનાથી વધારે ઘણા લોકોને મળ્યું હોય છે. તેથી હું જીવ! તું અભિમાન શા માટે કરે છે? હજી પણ તું સમજ. કહ્યું છે કે

बलिभ्यो बलिनः सन्ति, वादिभ्यः सन्ति वादिनः ।

घनिभ्यो घनितः सन्ति, तस्मादर्थं त्यजेद् बुधः ॥

કોઈક વાર બળવાનને પણ પોતાનાથી વધારે બળવાન ભેટી જાય છે. વાદિને પણ કદીક પોતાના ઉપર શિરજોરી કરી જાય એવો વાદી મળી જાય છે અને ઘનવાનને પણ પોતાનાથી વધારે ઘનવાન મળી જાય છે. કદીક તેમની વચ્ચે સામ સામે ટક્કર પણ ઝીલાય છે. શેરને માથે જ્યારે સવાશેર મળી જાય છે ત્યારે આપણા અભિમાનનો પારો નીચે ઉતરી જાય છે. આ રીતે સ્પર્ધામાં ઉતરીને અપમાન પામીને પોતાના માનને ઓછું કરવું એના કરતાં પહેલેથી જ અભિમાન ન કરવું એ વધારે સારું છે. અર્થાત્ બુદ્ધિમાનની બુદ્ધિમત્તા એમાં છે કે તે અભિમાન ન કરે.

સ્વાભિમાનથી જીવવું સારું છે.

તો શું આપણે અપમાન ભરી જીવવી જોઈ? ના અભિમાન ન કરવાનો અર્થ એ નથી કે અપમાનિત થઈને જીવવી જોઈ. અભિમાન કરવું તે ખરાબ છે. પણ સ્વાભિમાન સારું છે. આત્મ ગૌરવ રાખવું

જરૂરી છે. સ્વાભિમાન Self Respect અથવા સ્વવ્યક્તિત્વસ્થાપન Individuality થી જીવવું સારું છે. આ બધું સારું છે. અભિમાન ખરાબ છે. મનુષ્યના વિકાસ માટે એની ઇજ્જત-આબરૂને માટે સ્વાભિમાન તો મનુષ્યે જરૂર રાખવું જોઈએ. અપમાનથી અથવા અપમાનિત થતાં થતાં તો જીવન ન જીવે પણ સાથે સાથે કોઈનું અપમાન કરતાં કરતાં પણ મનુષ્યે જીવન ન જીવવું જોઈએ. એનું પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. જો તમે કોઈનું અપમાન કરશો તો તમારું અપમાન ચોક્કસ થશે.

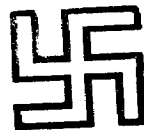
કોનામાં વધારે શક્તિ છે ?

અભિમાન કરવામાં વધારે શક્તિ જોઈએ કે અપમાન સહન કરવામાં વધારે શક્તિ જોઈએ ? કોણ મહાન છે ? સીધો ન્યાય કરો. અભિમાન કરનાર મહાન છે કે અપમાન સહન કરનાર મહાન છે ? અભિમાન કરવામાં કેટલી શક્તિ જોઈએ ? એક મિનિટમાં અભિમાન કરી શકાશે ? પરંતુ અપમાન સહન કરવામાં બહુ લાંબો વખત લાગશે. એટલે અપમાન સહન કરનાર મહાન છે. મોટો છે. જેવી રીતે “ક્ષમા વૌરસ્ય મૂષણ” કહેવામાં આવે છે તેવી જ રીતે સહન કરનાર સાધક છે. સહન કરવું તે સાધના છે.

અભિમાન કપાયથી કેવી રીતે બચવું ?

“માણં મદવચા જિણે” શ્રી વીર પ્રભુએ ફરમાવ્યું છે કે - મૃદુતા, નમ્રતાથી માન કપાયને જીતવો જોઈએ. કહાચ આજે આપણે માન અભિમાનને પૂરેપૂરું ન જીતી શકીએ તો પણ તેને ધીરે ધીરે ઓછું તો કરવું જ જોઈએ. માનમુક્તિ જ પ્રશસ્ત છે આપણે સદા નિરભિમાની બનીએ.

શુભ-સવતુ



(૬) માન પાપસ્થાનકની સજ્જાયા.

પાપ સ્થાનક કહે સાતમું શ્રી જિનરાજ એ,
માન માનવને હોય, દુરિત શિરતાજ એ,
આઠ શિખર ગિરિરાજ તણાં આડા વલે,
નાવે વિમલા લોક તિહાં કિમ તમ ટલે ?.... (૧)

પ્રજ્ઞ-મદ તપ-મદ વલી ગોત્ર મદે ભર્યાં,
આજીવિકા મદવંત ન મુક્તિ અંગી કર્યાં,
ક્ષયોપશમ અનુસારે જે એહ ગુણ વહે,
સ્થો મદ કરવે: એહમાં ? નિર્મદ સુખ લહે.... (૨)

ઉચ્ચભાવ દગ દોષે મદ જવર આકરો,
હોય તેહનો પ્રતિકાર કહે મુનિવર ખરો,
પૂર્વ પુરૂષ સિંધુરથી લઘુતા ભાવવું,
શુદ્ધ ભાવન તે પાવન શિવ સાધન નવું.... (૩)

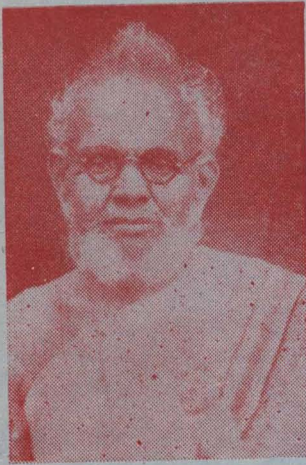
માને ખોયું રાજ્ય લંકાનું રાવણે,
નરનું માન હરે હરિ આવી ઐરાવણે,
સ્થૂલિભદ્ર શ્રુત-મદથી પામ્યા વિકાર એ,
માને જીવને આવે નરક અધિકાર એ.... (૪)

વિનય-શ્રુત-તપ-શીલ વિવર્ગ હણે સવે,
માન તે જ્ઞાનનો ભંજક હોવે ભવો ભવે,
લૂંપક છેક વિવેક-નયનનો માન છે,
એહ જે છાંડે તાસ ન દુઃખ રહે પછે.... (૫)

માને બાહુબલી વરસ લગે કાઉસગ્ગ રહ્યા,
નિર્મલ ચક્રી સેવક દોય મુનિ સમ કહ્યા,
સાવધાન ત્યજી માન જે ધ્યાન ધવલ ધરે,
પરમા-સુજસ-રમા તસ આલિંગન કરે.... (૬)



卐 श्री धर्मनाथस्वामिने नमः 卐



प. पू. आचार्य देव श्रीमद् विजय
सुषोध सूरीश्वरज म. सा. तथा
प. पू. मुनिराज श्री अज्ञविजयज
महाराज

(राष्ट्रभाषा रत्न-वर्धा, साहित्यरत्न-प्रयाग,
न्याय दर्शनार्थ-मुंबई)

आदि मुनि मंडलना

वि. सं. २०४५ ना जैननगरश्री
संघमां यातुर्मास दरभ्यान श्री
धर्मनाथ पो. हे. जैननगर श्वे.
मू. जैन संघ-अमदावाद.

प. पू. आचार्य देव श्रीमद्
विजय लज्जिसूरीश्वरज म.सा. -तरङ्गी योन्नेल १६ रविवारीय-

* यातुर्मासिक रविवारीय धार्मिक शिक्षण शिबिर *

नी अंतर्गत आलती

प. पू. मुनिराज श्री अज्ञविजयज महाराजना

❀ “पापणी सज्ज मारे” ❀ — विषयक

रविवारीय सचित्र जेहेर प्रवचन श्रेणि

—नी प्रस्तुत दशमी पुस्तिका

श्री धर्मनाथ पो. हे. जैननगर श्वे. मू.

जैन संघ तरङ्गी

जैननगर-शारदामंदिर रोड, पालडी, अमदावाद-७

प्रस्तुत प्रवचन पुस्तिका छपावी प्रसिद्ध करवामां आवी छे.